

Grau de Estudis Àrabs i Hebreus

Treball de Fi de Grau

Curs 2024-2025

TÍTOL:

Estudi codicològic i anàlisi de contingut dels manuscrits àrabs 1789 i 1783 sobre l'*Āğurrūmiyya* conservats al Fons Antic de la Universitat de Barcelona

NOM DE L'ESTUDIANT: Aya Ahrou

NOM DE LA TUTORA: Dra. Roser Puig Aguilar

Barcelona, 19 de juny del 2025

RESUM

Aquest treball estudia dos manuscrits del Fons Antic del CRAI de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona que contenen l'*Āğurrūmiyya*, una obra molt coneguda de gramàtica àrab escrita per Ibn Āğurrūm (m. 1323). No obstant això, mentre que el MS 1789 està dedicat principalment a aquesta gramàtica —i inclou també un breu fragment de l'obra teològica *Muqaddima al-Sanūsiyya*— (*Introducció a la Sanūsiyya*), el MS 1783 és un miscel·lani que inclou, a més del *Šarḥ Matn al-Āğurrūmiyya* (*Comentari al text de l'Āğurrūmiyya*), altres textos i seccions.

L'estudi, a més d'aportar una anàlisi d'aquesta obra i informació sobre la seva circulació, se centra en la descripció codicològica i en la identificació i comentari del contingut d'ambdós manuscrits. La descripció inclou aspectes materials com el suport, l'escriptura, l'enquadració i altres elements com les marques d'aigua, que poden aportar informació sobre l'origen i la datació dels manuscrits. Finalment, es duu a terme l'edició crítica de nombroses anotacions marginals i interlineals que hi ha al MS 1789.

Paraules clau:

Āğurrūmiyya, miscel·lani, manuscrits àrabs, Ibn Āğurrūm, gramàtica àrab, *Sanūsiyya*.

ABSTRACT

This study examines two Arabic manuscripts preserved in the Fons Antic of the CRAI Library at the University of Barcelona, both containing the *Āğurrūmiyya*, a well-known Arabic grammar treatise authored by Ibn Āğurrūm (d. 1323). MS 1789 is mainly devoted to this text, accompanied by a short theological fragment from the *Muqaddima al-Sanūsiyya*. MS 1783, by contrast, is a miscellany that includes a lengthy commentary on the *Āğurrūmiyya* (*Šarḥ Matn al-Āğurrūmiyya*) along with other sections and texts.

The study provides a codicological and content-based analysis of both manuscripts, covering material aspects such as support, script, binding and watermarks, as well as information on the circulation of the work. It concludes with a critical edition of the many marginal and interlinear annotations preserved in MS 1789.

Key Words:

Āğurrūmiyya, miscellany, arabic manuscripts, Ibn Āğurrūm, arabic grammar, *Sanūsiyya*.

ÍNDIX

1.	INTRODUCCIÓ	4
2.	L'ĀĞURRŪMIYYA	5
2.1.	<i>Presentació de l'obra</i>	5
2.2.	<i>Context històric i autor</i>	6
2.3.	<i>Circulació i influència de l'obra</i>	7
3.	MS 1789 ĀĞURRŪMIYYA	9
3.1.	<i>Descripció codicològica</i>	9
3.2.	<i>Descripció del contingut</i>	10
3.3.	<i>Comentaris a l'edició crítica</i>	17
4.	MS 1783 MISCEL·LANI	19
4.1.	<i>Descripció codicològica</i>	19
4.1.1.	<i>Marques d'aigua o filigranes</i>	20
4.2.	<i>Descripció del contingut</i>	23
4.2.1.	<i>Šarḥ Mawārid al-Zam'ān</i>	24
4.2.2.	<i>Šarḥ Matn al-Āğurrūmiyya</i>	24
4.2.3.	<i>Kitāb al-i'rāb 'an qawā'id al-i'rāb</i>	25
5.	CONCLUSIONS	26
6.	BIBLIOGRAFIA	27
7.	ANNEX I: EDICIÓ CRÍTICA DELS COMENTARIS DEL MS 1789	29
8.	ANNEX II: CÒPIA DIGITALITZADA ENUMERADA	45

1. INTRODUCCIÓ

Els dos manuscrits objecte d'aquest treball formen part de la Col·lecció de manuscrits àrabs i de llengües orientals conservada a la secció del Fons Antic del CRAI de lletres de la Universitat de Barcelona. Aquesta col·lecció, heterogènia i de procedència diversa, inclou una vintena de manuscrits en àrab copiats probablement entre els segles XVI i XIX, la major part dels quals procedeixen dels antics convents barcelonins de Santa Caterina, Sant Agustí i Sant Josep, arran de les desamortitzacions del segle XIX on havien arribat per camins diversos. Aquesta recopilació conté principalment tractats de temàtica religiosa musulmana, textos de gramàtica i devocionaris cristians, així com alguns manuscrits en persa, armeni, turc otomà, copte i grec.

En aquest marc, aquest treball de fi de grau se centra en l'estudi de dos d'aquests manuscrits àrabs conservats en la col·lecció: el MS 1789, que conté una còpia completa del *Matn (Compendi)* de l'*Āğurrūmiyya* juntament amb un fragment de la *Muqaddima al-Sanūsiyya*, un text de caràcter teològic; i el MS 1783, un manuscrit miscel·lani que inclou una extensa obra comentant l'*Āğurrūmiyya*, a més d'altres textos gramaticals i religiosos.

Aquests dos manuscrits van ser seleccionats inicialment per l'aparent presència de la *Āğurrūmiyya* a ambdós volums. Tanmateix, un cop iniciada l'anàlisi, es va poder constatar que, així com el MS 1789 conté una còpia fidel de l'obra, el MS 1783, malgrat incloure-hi una extensa secció dedicada a la gramàtica d'Ibn Āğurrūm, no n'és una còpia directa, sinó un comentari o obra derivada. Aquest procés d'identificació del contingut ha estat central en el desenvolupament del treball, atès que fins ara no s'havia realitzat cap descripció detallada d'aquests manuscrits, dels quals només es disposava de la informació de la fitxa catalogràfica. Especialment en el cas del MS 1783, la descripció genèrica del contingut: conté “diverses tradicions musulmanes” i “la *Āğurrūmiyya* o tractats de gramàtica” sense que se'n coneguin els autors, quedava pendent d'actualitzar¹.

L'objectiu principal del treball és identificar i descriure el contingut dels dos manuscrits, amb especial atenció a les parts dedicades a l'*Āğurrūmiyya*, una obra molt coneguda de sintaxi flexional àrab ² redactada per Ibn Āğurrūm al segle XIV. En el cas del MS 1789, s'ha realitzat

¹ Quan l'any 2015 es van incorporar al catàleg en línia de la biblioteca els registres actualitzats dels manuscrits en àrab i llengües orientals, no es va poder accedir al MS 1783, que es trobava en restauració i va quedar per revisar.

² En la gramàtica àrab tradicional la sintaxi és flexiva (*i'rābi*) més que distributiva o funcional (*wazīfi*) i és més pròpia dels constituents de l'oració que de l'oració mateixa (Ferrando, 2001: 125 i 127).

una anàlisi detallada de l'estructura del *Matn (Compendi)* capítol per capítol, comparant-lo amb una edició moderna basada en vint manuscrits de l'obra (al-Nabhān, 2011). Secundàriament, s'ha comparat amb una gramàtica bilingüe àrab-francès, fàcilment accessible a internet, que edita l'*Āğurrūmiyya* i hi afegeix altre material gramatical (de Clercq i Casimir, s.d.). Aquesta comparació ha permès detectar certes variants textuais i oferir observacions sobre la rubricació, la distribució i la presència de glosses. A partir d'aquest treball previ, també es prepara una edició crítica de les glosses marginals i interlineals que acompanyen la còpia del *Matn*.

Pel que fa al MS 1783, el treball s'ha centrat en identificar els diferents tractats que conformen la miscel·lània, tot aportant una primera classificació i descripció de cadascun. Per bé que aquest manuscrit inclou un extens comentari de l'*Āğurrūmiyya*, el contingut és diferent del MS 1789, ja que es tracta d'una obra explicativa i no pas d'una còpia literal. Per aquest motiu, la comparació textual s'ha limitat al manuscrit 1789 i l'altre s'ha deixat per un futur treball d'investigació.

La metodologia emprada es basa en l'examen directe dels manuscrits i en l'ús de les còpies digitalitzades al BiPaDi, i en la seva confrontació amb altres edicions. Així mateix, s'han tingut en compte criteris codicològics per contextualitzar els manuscrits. Finalment, aquest treball pretén contribuir al coneixement del fons manuscrit de la UB i oferir una base sòlida per a futurs estudis sobre la tradició gramatical àrab.

2. L'ĀĞURRŪMIYYA

2.1. Presentació de l'obra

L'*Āğurrūmiyya* és un tractat breu de sintaxi àrab, concebut com a introducció per a estudiants principiants. L'obra s'estructura en una sèrie de capítols curts que combinen definicions, classificacions gramaticals i exemples, presentats sovint en forma de prosa rimada (*naṭr manzūm*), per facilitar-ne la memorització.

El text tracta temes com la definició del discurs (*kalām*), les parts del discurs (nom, verb i partícula), les regles de l'*i'rāb* (flexió desinencial i sintàctica), les marques de cas, els factors que alteren el cas gramatical, així com altres nocions essencials de la sintaxi àrab. Malgrat la brevetat del text, l'organització precisa i clara l'ha convertit en una de les obres més utilitzades en l'ensenyament tradicional del *naḥw* (gramàtica).

Gràcies a la seva gran concisió, l'*Āğurrūmiyya* ha estat objecte de nombrosos comentaris — més de seixanta segons alguns estudis— (al-Nabhān, 2011: 21), la qual cosa en testimonia l'ampli ús en contextos educatius tant a Orient com a Occident (Troupeau, 1960: 718-719).

El text es caracteritza per l'absència d'introducció, la manca de citacions poètiques i una neutralitat aparent respecte a les escoles gramaticals, cosa que li proporciona una gran flexibilitat pedagògica (al-Nabhān, 2011: 19). Ara bé, al-Suyūṭī³, a la seva obra *Buğyat al-wu'āt*, considera que Ibn Āğurrūm s'alinea amb la metodologia de l'escola de Kūfa, basant-se en l'ús de determinats termes i enfocaments, com ara l'ús de *ḥafḍ* pel genitiu, en lloc de *mağrūr*, o considerar que l'imperatiu (*amr*) és *mu'rab* i que la partícula *kayfa-mā* governa el *naṣb* (Troupeau, 1960: 718-719).

Tot plegat ha contribuït a consolidar l'obra com un instrument fonamental d'aprenentatge en múltiples tradicions d'estudi, des de les madrasses nord-africanes fins als primers contextos d'arabisme europeu. L'obra fou coneguda a Europa ja al segle XVI i esdevingué un dels primers tractats mitjançant els quals els arabistes accediren al sistema gramatical de la llengua àrab. Tal com destaca Troupeau aquesta recepció primerenca ajudà a convertir l'*Āğurrūmiyya* en una peça clau en la transmissió del saber gramatical, tant dins com fora del món islàmic.

2.2. Context històric i autor

L'autor de l'*Āğurrūmiyya* és Muḥammad ibn Muḥammad ibn Dāwūd al-Ṣanhāğī, conegut com a Ibn Āğurrūm. Tot i que aquest és el nom més difós, les fonts clàssiques no es posen d'acord sobre la forma exacta: alguns comentaristes afirmen que el seu nom complet inclou fins a quatre repeticions del nom “Muḥammad”, mentre que d'altres opten per la forma més abreujada.

Segons al-Nabhān (al-Nabhān, 2011: 11-12) la seva *nisba* (gentilici), *al-Ṣanhāğī*, fa referència a la tribu amaziga dels Ṣanhāğa o a una antiga localitat desconeguda. Pel que fa al sobrenom “Āğurrūm”, d'origen amazic, diverses fonts el relacionen amb significats com “pobre”,

³ Al-Suyūṭī (1445–1505): Erudit egipci de gran renom, nascut al Caire, però establert a Asyūt —d'on prové la seva *nisba*—. Fou especialista en dret islàmic, gramàtica, exegesi i literatura, i autor prolífic amb centenars d'obres atribuïdes. Va viatjar per Egipte i peregrinà a la Meca. En la seva autobiografia *Ḥusn al-muḥāḍara fī akhbār Miṣr wa-l-Qāhira*, relata diversos episodis de la seva formació i trajectòria intel·lectual (Pinilla Melguizo, 1984).

“místic” o “jurisconsult sufi”, i s’han registrat diferents variants de la seva pronunciació i transcripció.

No hi ha unanimitat sobre la data i lloc del seu naixement, però la majoria d’autors coincideixen que va néixer al Magrib i que va viure i morir a Fes. Va morir el 10 de Şafar de l’any 723 h. / 1323 dC, a l’edat de 51 anys.

Ibn Āğurrūm va destacar com a gramàtic i recitador de l’Alcorà, i la seva *Āğurrūmiyya*, que possiblement va concebre com una eina pedagògica destinada al seu propi fill Abū Muḥammad, es va convertir en una obra fonamental per a la iniciació a la gramàtica àrab. Segons Ibn al-Ḥāğğ⁴, va estudiar amb diversos mestres entre ells, possiblement, Abū Ḥayyān⁵, i es coneixen diversos alumnes seus com el seu propi fill Abū Muḥammad, el gramàtic granadí Muḥammad Ibn ‘Alī al-Ġassānī, i el cadi Abū ‘Abd Allāh al-Ḥaḍramī.

Diversos comentaristes posteriors, com al-Makūdī⁶, al-Suyūtī, al-Rašīdī⁷ i al-Şarbanī⁸, el descriuen com un erudit pietós, meticulós i molt estimat, destacant-ne el caràcter didàctic i l’impacte de la seva obra (al-Nabhān, 2011: 14).

2.3. Circulació i influència de l’obra

⁴ Abū al-Fayḍ Ḥamdūn ibn ‘Abd al-Raḥmān ibn al-Ḥāğğ al-Sulamī (1760–1817), erudit i poeta de Fes, autor d’obres literàries i religioses com *Manzūma fī al-Sīra* i *al-Sulaymāniyyāt*, destacades en l’elogi al profeta Muḥammad (al-Aşmar, 2019).

⁵ Abū Ḥayyān al-Garnāṭī (1256–1344), poeta d’origen andalusí, emigrà a Egipte, on va residir fins a la seva mort. Esdevingué una de les figures més destacades del Caire en diversos àmbits del saber.

⁶ Al-Makūdī (Abū Zayd ‘Abd al-Raḥmān ibn ‘Alī, m. 807/1405–06), gramàtic marroquí de Fes, conegut pels seus comentaris a l’*Āğurrūmiyya* i a l’*Alfiyya* d’Ibn Mālik. Va ser un mestre destacat a la seva època i autor d’un important corpus didàctic sobre gramàtica àrab (al-Makūdī, 2005: 11-12).

⁷ Al-Rašīdī (Abū al-Manāqib Ḥusayn ibn Sulaymān al-Rašīdī al-Şāfi‘ī, m. després de 1205/1791), gramàtic egipci de Rašīd, conegut pel seu comentari *al-Aqwāl al-Marḍiyya ‘alā Matn al-Āğurrūmiyya*, una obra destacada en l’estudi de la gramàtica àrab tradicional (al-Ḥabaşī, 2017: 38).

⁸ Al-Şarbanī (Muḥammad ibn Aḥmad al-Şarbanī, m. 977/1570), jurista xafiita i exegeta egipci nascut a Şarbīn. Fou deixeble de grans savis d’al-Azhar i autor prolífic, conegut especialment pel *Nūr al-Siğīyya fī Hall Alfāz al-Āğurrūmiyya*, un comentari didàctic de gran difusió sobre l’obra gramatical d’Ibn Āğurrūm (Muḥammad, 2023).

L'*Āğurrūmiyya* és, sens dubte, una de les obres més difoses i influents de la sintaxi àrab tradicional. Malgrat la seva brevetat, va aconseguir un gran èxit pedagògic gràcies a la seva claredat expositiva, estructura sistemàtica i facilitat de memorització.

La difusió s'evidencia en la gran quantitat de manuscrits conservats, així com en les múltiples edicions impreses, traduccions i comentaris. L'obra ja va ser impresa a Roma l'any 1593 i posteriorment a ciutats com Cambridge, Alger, Viena, Budapest, el Caire, Jerusalem, Damasc, Beirut, Fes o Singapur. Són especialment destacables les edicions de Obicini⁹ (1631) amb traducció al llatí i la de Muḥammad Muḥyī l-Dīn 'Abd al-Ḥamīd (1950)¹⁰.

L'obra ha estat objecte de més d'un centenar de comentaris i gloses, molts d'ells usats com a material didàctic a madrasses i institucions d'estudi. Entre els autors de comentaris més reconeguts hi ha al-Makūdī, al-Rā'ī, al-Kifrawī, al-Ibyārī i al-Kafīrī. A més, s'han escrit tractats específics sobre la seva terminologia gramatical, els exemples utilitzats, i fins i tot sobre l'estructura del text (al-Nabhān, 2011: 21-25).

Cal destacar també l'existència de nombroses versificacions de l'obra, una pràctica habitual en l'àmbit pedagògic islàmic per facilitar la memorització. Alguns d'aquests poemes es van convertir en textos independents molt difosos, com els d'Ibrāhīm al-Kurdī, al-'Amīrī al-Šāfi'ī o al-Taḥṭāwī. A més del seu ús en l'àmbit islàmic, l'obra també tingué un paper destacat en els primers contactes acadèmics europeus amb la gramàtica àrab i fou una de les primeres eines utilitzades en les càtedres d'arabistes a Europa (Troupeau, 1960: 718-719). De fet, l'*Āğurrūmiyya* es compta entre les primeres obres del patrimoni científic àrab que van ser impreses a Europa. La seva primera edició europea es va produir l'any 1593, en un context en què altres obres àrabs com *Al-Kāfīya* de Ibn al-Ḥājib o el *Qānūn fī al-Ṭibb* d'Avicenna també van començar a circular gràcies a la impremta (Binbīn, 2011: 191).

⁹ Giovanni Battista Obicini (1585-1632), missioner franciscà i arabista piemontès, va traduir l'*Āğurrūmiyya* al llatí dins del seu projecte de difusió del coneixement lingüístic oriental entre els estudiosos europeus. La seva traducció va ser publicada a Roma l'any 1631 (Obicini, 2013).

¹⁰ Muḥammad Muḥyī al-Dīn 'Abd al-Ḥamīd (1900–1972) fou un reputat editor i professor egipci especialitzat en gramàtica clàssica. La seva edició de l'*Āğurrūmiyya* (el Caire, 1950) és una de les més difoses i influents en l'àmbit educatiu tradicional.

Finalment, l'*Āğurrūmiyya* ha estat traduïda a múltiples llengües, com el francès, l'anglès, l'hongarès i el llatí, fet que demostra la seva importància en l'àmbit dels estudis orientalistes.

En resum, es tracta d'un text d'una extraordinària longevitat i circulació, que ha esdevingut un instrument fonamental per a la formació gramatical bàsica de generacions d'estudiants de llengua àrab. La seva capacitat de sintetitzar conceptes complexos en una estructura breu i fàcil de memoritzar ha estat clau per mantenir-ne la vigència al llarg dels segles.

3. MS 1789 *ĀĞURRŪMIYYA*

3.1. *Descripció codicològica*

- Escrit sobre paper oriental setinat.
- Sense foliació original; numeració moderna en llapis als folis 1 i 22.
- Consta de 22 folis, corresponents a 53 pàgines en la versió digital.
- Caixa d'escriptura de 205 × 150 mm. El text ocupa generalment cinc línies per pàgina, excepte la pàgina 46, que en presenta catorze.
- Cal·ligrafia utilitària en lletra *nash* oriental (*fā'* amb el punt a sobre i *tā' marbūṭa musalsala* otomana), escrita en tinta negra, amb vocalització regular i ús sistemàtic de diacrítics. Es detecta la intervenció de diverses mans.
- Policromia: el text principal és en tinta negra, i les rúbriques, paraules clau i signes de puntuació apareixen en vermell. No s'hi observen elements decoratius.
- Presenta nombroses anotacions marginals i interlineals, de caràcter gramatical i didàctic. Algunes d'aquestes glosses estan escrites amb una tinta més esvanida, possiblement d'una mà diferent.
- Conté reclams a peu de pàgina.
- No presenta frontispici decoratiu ni dedicatòria, ara bé, el títol i el nombre de l'autor estan inscrits en la pàgina 3 amb una forma de cul de llàntia més pròpia dels colofons que de l'inici dels manuscrits.
- A sota del títol i al marge hi ha una data: 1235 h. / 1819 dC.
- L'estat de conservació és bo, tot i que hi ha alguns forats d'insectes i signes d'acidesa al paper.
- El copista s'identifica al colofó com Abū Bakr ibn Aḥmad al-Barhamī al-Šāfi'ī; no s'ha pogut identificar.

— El lloc de còpia és probablement Šām (Síria, Palestina, Líban o Jordània), sense descartar que hagués pogut estar copiat a Egipte quan era una província Otomana.

— El manuscrit conté dues unitats textuais: una còpia completa del *Matn de l'Āğurrūmiyya* (folis 1–20, corresponents a les pàgines 4 a 42 de la versió digitalitzada) i un fragment doctrinal de la *Muqaddima al-Sanūsiyya*, coneguda també com a *Umm al-barāhīn (al-'Aqīda al-Šuğrā)* (folis 21–22, corresponents a les pàgines 43 a 46 de la versió digitalitzada).

— L'enquadrernació és: paper sobre cartó, s. XIX, amb fragment de paper estampat a la coberta.

3.2.Descripció del contingut

El manuscrit MS 1789 conserva una còpia íntegra del *Matn de l'Āğurrūmiyya*. El text, distribuït entre les pàgines 4 i 42 de la versió digitalitzada, s'organitza en vint-i-cinc capítols, precedits per una pàgina introductòria (p. 3) amb el títol de l'obra i seguits d'un colofó final amb el nom del copista.

La introducció laudatòria identifica l'obra com el “*Kitāb Matn al-Āğurrūmiyya*” i l'autor com el “*šayḥ, 'imām* i erudit insigne del seu temps”, Abū 'Abd Allāh Muḥammad ibn Dāwūd al-Šanhāgī, conegut com a Ibn Āğurrūm. Aquesta introducció conclou amb una súplica per tal que Déu concedeixi els beneficis de la seva ciència a tots els musulmans. A la mateixa pàgina també s'hi veu el segell de l'antiga Biblioteca Provincial de Barcelona, unes inscripcions i una data manuscrita 1235 de l'Hègira, que correspondria al 1819 dC.

Des del punt de vista formal, el manuscrit presenta una rubricació regular en tinta vermella dels títols de capítol i, de manera puntual, també d'alguns mots clau dins del text. En diversos casos, el títol d'un capítol apareix duplicat: una primera vegada al final de la pàgina anterior i una segona a l'inici efectiu del capítol. El *Matn* està vocalitzat de manera sistemàtica, mentre que les glosses interlineals només ho estan parcialment, corresponent principalment a les desinències d'alguns exemples gramaticals.

Tot seguit es presenta un índex temàtic sintètic dels capítols que conformen el *Matn de l'Āğurrūmiyya*, segons l'ordre i la distribució que apareixen al manuscrit.

Capítols del matn de l'Āğurrūmiyya (MS 1789):

- [pp. 4–5]¹¹ Capítol 1: Definició del *kalām* i les seves parts (الكلام)
- [p. 6] Capítol 2: Sobre l'*i' rāb* (باب الإعراب)
- [pp. 7–15] Capítol 3: Marques de l'*i' rāb*¹² (باب معرفة علامات الإعراب)
- [pp. 15–16] Capítol 4: Els *af'āl* (باب الأفعال)
- [p. 17] Capítol 5: Mots en estat de *rāf'* (باب مرفوعات الأسماء)
- [pp. 17–18] Capítol 6: El *fā'il* (باب الفاعل)
- [pp. 19–20] Capítol 7: *Al-maf'ūl al-laḍī lam yusamma fā' ilu-hu* (باب المفعول الذي لم يسم فاعله)
- [pp. 20–22] Capítol 8: *Mubtada' i ḥabar* (باب المبتدأ والخبر)
- [pp. 22–25] Capítol 9: Operadors que afecten el *mubtada'* i el *ḥabar* (باب العوامل الداخلية على المبتدأ والخبر)
- [pp. 25–27] Capítol 10: El *na't* (باب النعت)
- [pp. 27–28] Capítol 11: L' *atf* (باب العطف)
- [p. 28] Capítol 12: El *tawkīd* (باب التوكيد)
- [pp. 29–30] Capítol 13: El *badal* (باب البدل)
- [pp. 30–31] Capítol 14: Mots en estat de *naṣb* (باب منصوبات الأسماء)
- [pp. 31–32] Capítol 15: El *maf'ūl bi-hi* (باب المفعول به)
- [pp. 32–33] Capítol 16: El *maṣdar* (باب المصدر)
- [pp. 33–34] Capítol 17: *Zarf al-zamān i zarf al-makān* (باب ظرف الزمان وظرف المكان)
- [pp. 34–35] Capítol 18: El *ḥāl* (باب الحال)

¹¹ La paginació correspon a la versió digitalitzada del manuscrit.

¹² Una particularitat destacable és la divergència estructural que presenta el manuscrit 1789 en relació amb l'edició francesa de de Clercq i Casimir. Concretament, el manuscrit integra dins del capítol 3 (*Bāb ma'rifat 'alāmāt al-i' rāb*) una secció dedicada als *mu'rabāt* (*faṣl al-mu'rabāt*), que l'edició de de Clercq i Casimir considera un capítol a part, elevant el nombre total de capítols a vint-i-sis.

- [pp. 35–36] Capítol 19: El *tamyīz* (باب التمييز)
- [pp. 36–38] Capítol 20: L'*istiṭnā'* (باب الاستثناء)
- [p. 38] Capítol 21: La partícula *lā* (باب لا)
- [pp. 38–39] Capítol 22: El *munādā* (باب المنادى)
- [p. 39–40] Capítol 23: El *maf'ūl min aḡli-hi* (باب المفعول من أجله)
- [p. 40] Capítol 24: El *maf'ūl ma'a-hu* (باب المفعول معه)
- [p. 40–42] Capítol 25: Els mots en estat de ḥafḍ (باب محفوضات الأسماء)

El *Matn de l'Āḡurrūmiyya* finalitza a la pàgina 42 amb un colofó en què el copista declara la fi de la còpia i hi afegeix diverses fórmules pietoses. El text indica que l'obra “s'ha completat amb l'ajut de Déu, el seu suport i el seu bon guiatge”, i que la còpia ha estat realitzada “per la mà del més necessitat de les criatures envers el seu Senyor (i el que més el necessita), *al-faqīr* Abū Bakr ibn Aḥmad al-Barhamī al-Šāfi'ī”. El copista implora el perdó diví per ell mateix, pels seus pares, pels seus mestres, pels qui l'estimen i per tots els musulmans i musulmanes, vius i morts, i conclou amb diverses invocacions: “*ḥasbunā Allāh wa-ni'ma al-wakīl, wa-lā ḥawla wa-lā quwwata 'illā bi-l-lāh al-'alī al-'aẓīm*”, seguides de benediccions sobre el profeta Muḥammad, la seva família i els seus companys.

Les pàgines que componen el *Matn de l'Āḡurrūmiyya* al manuscrit MS 1789 presenten diverses particularitats codicològiques i textuais, com ara correccions, omissions, afegits i variants de redacció, les més rellevants de les quals s'han recollit en el quadre següent:

Pàgina 13	A la primera línia hi apareix el mot <i>al-aṣl</i> (الأصل), absent en les dues edicions impreses consultades.
Pàgina 15	Dues paraules escrites en negre estan subratllades en vermell per damunt, fet que suggereix que el copista les hauria volgut rubricar i va cometre un error que va intentar marcar sense tatxar.
Pàgina 16	Al final de la pàgina manca la paraula <i>ḥāṣṣa</i> (خاصة), que sí que figura en les altres dues edicions.

	És la primera pàgina on s'observen punts escrits en tinta vermella, utilitzats amb funció similar a la puntuació (comes o pauses).
Pàgina 17	Es mantenen els punts en vermell com a marca de pausa dins del text, probablement amb funció similar a les comes.
Pàgina 18	A la primera línia, el copista escriu una paraula que tatxa tot seguit, cosa que fa pensar que s'hauria equivocat mentre copiava el text.
Pàgina 20	S'observen diversos punts en tinta vermella, amb la mateixa funció que a les pàgines anteriors. Falta el sintagma nominal <i>iṭnā 'ašara</i> (اثنا عشر), present en ambdues edicions consultades. Aquest fragment hauria d'aparèixer a la primera línia, després de la rubricació. Les paraules <i>wa-l-ḥabar huwa</i> (والخبر هو) han estat subratllades en vermell per damunt, possiblement a causa d'un error en la intenció inicial de rubricar-les.
Pàgina 24	A la primera línia, la frase transmesa al manuscrit difereix de les dues edicions impreses: - MS: <i>taqūlu kāna Zayd qā'imān, wa-yakūnu Zayd qā'imān, wa-kāna 'Amr šāḥiṣan, wa-mā...</i> - Edicions: <i>taqūlu kāna Zayd qā'imān, wa-laysa 'Amr šāḥiṣan, wa-mā ašbaha ḡālik.</i> A la tercera línia es detecta una altra variant: - MS: <i>taqūlu 'inna Zaydan qā'im, wa-layta Zaydan qā'im</i> - Edicions: <i>taqūlu 'inna Zaydan qā'im, wa-layta 'Amran šāḥiṣ, wa-mā ašbaha ḡālik.</i>

	En ambdós casos, es registren alteracions tant en l'ordre de les paraules com en la selecció dels noms propis emprats. Tal vegada per estar copiant d'una altra família de manuscrits.
Pàgina 25	A la primera línia es detecta una correcció manuscrita. El copista havia escrit inicialment <i>tanaṣibu al-ism wa-l-ḥabar</i> (تنصب الاسم والخبر), però ho va rectificar escrivint al damunt <i>tanaṣibu al-mubtada' wa-l-ḥabar</i> (تنصب المبتدأ والخبر).
Pàgina 26	La paraula <i>al-ism</i> (الاسم) apareix subratllada en vermell per damunt, probablement a causa d'un error del copista en la intenció de rubricar-la.
Pàgina 27	A les línies 3 i 4 s'utilitzen marques en vermell amb forma de punts, que actuen com a signes de puntuació.
Pàgina 28	Al final del capítol apareixen tres paraules afegides no presents a cap de les dues edicions consultades: <i>wa-yaqūmu wa-yaqūmu Zayd</i> (ويقوم ويقوم زيد). A la quarta línia, una paraula escrita en negre ha estat posteriorment subratllada en vermell, la qual cosa podria indicar una intenció fallida de rubricació. També s'observen punts vermells en aquesta mateixa línia.
Pàgina 29	El manuscrit omet les paraules <i>qawlu-ka: qāma</i> (قولك: قام), que haurien d'aparèixer a la quarta línia, després de la paraula rubricada. Ambdues edicions les conserven.
Pàgina 30	A la cinquena línia del text hi apareixen dues paraules absents en les altres dues versions: <i>wa-l-maf'ūl li- 'ağli-hi</i> (والمفعول لأجله). La presència d'aquest segment apunta a una ampliació puntual del contingut original, possiblement afegida per claredat o èmfasi didàctic.
Pàgina 33	A la línia 2 del manuscrit, el text presenta una redacció diferent respecte a les edicions comparades:

	- MS: <i>naḥwu qawli-ka [sic] qumta wa-qūman ḡalasta qu'ūdan wa-mā ašbaha ḡālik</i> - Edicions: <i>naḥwu: ḡalasta qu'ūdan, wa-qumta wuqūfan</i> La diferència afecta tant l'ordre de les accions com la selecció dels mots que exemplifiquen el <i>maṣdar</i>.
Pàgina 36	Al final del capítol manca la frase <i>wa-lā yakūnu 'illā ba'da tamām al-kalām</i> (ولا يكون إلا بعد تمام الكلام), que sí que figura en ambdues edicions impreses. A la línia 5 falta el mot <i>al-kalām</i> (الكلام) A la línia 2 de la pàgina següent (p. 37), hi apareix una frase diferent: - MS: <i>naḥwu qawli-ka [sic] mā qāma 'aḥad 'illā Zayd</i> - Edicions: <i>naḥwu: mā qāma al-qawm 'illā Zayd</i> Segons al-Nabhān, ambdues variants estan documentades en diferents manuscrits. A més, manca una frase sencera respecte a les edicions impreses i es detecten variacions en l'ordre intern de les paraules. A l'última frase del capítol es constata un canvi en el nom propi de l'exemple: el manuscrit utilitza <i>'Umar</i>, mentre que les altres dues versions empren <i>Zayd</i>.
Pàgina 38	A la penúltima frase s'hi afegeix la partícula <i>lā</i> (لا), absent en les dues edicions. Tot i això, al-Nabhān assenyala que un dels textos que ells van utilitzar per a la seva edició sí que recull aquesta lectura. El manuscrit no conté la frase final amb què conclouen les altres versions: <i>wa-'in šī'ta qulta: lā raḡul fī l-dār wa-lā 'imra'a</i> (وإن شئت قلت: لا رجل في الدار ولا امرأة)

Pàgina 39	Al final de la segona frase es troba el mot <i>ġayr</i> (غير), que només apareix en el manuscrit i no en les altres dues versions. En aquesta pàgina es registren almenys tres diferències textuais respecte a les edicions comparades. Malgrat això, al-Nabhān indica que aquestes variants estan documentades en altres testimonis.
-----------	--

Finalment, el manuscrit 1789 conclou amb un fragment en prosa corresponent a la *Muqaddima al-Sanūsiyya*, també anomenada *Umm al-barāhīn* (“La Mare de les proves”). Aquesta obra, escrita per l’erudit nord-africà Abū ‘Abd Allāh Muḥammad ibn Yūsuf al-Sanūsī al-Ḥasānī (m. 895/1490), és un compendi de teologia islàmica sunnita d’orientació *aṣ‘arita* destinat a l’ensenyament elemental dels fonaments de la fe (*‘aqīda*). En aquesta *‘aqīda* de caràcter resumit i estructuració clara, al-Sanūsī formula una classificació tripartida del judici racional (*ḥukm ‘aqlī*), obligatorietat, impossibilitat i possibilitat, que aplica a l’essència i als atributs de Déu, així com als atributs dels profetes. L’obra ofereix una síntesi dels postulats centrals del *kalām* sunnita i ha estat objecte de múltiples comentaris posteriors (Fūda, 2004, pp. 10-23).

La importància d’aquest text radica tant en la seva difusió pedagògica com en el seu estatus normatiu dins l’ensenyament tradicional islàmic. El seu autor, originari de Tlemcen, fou una figura destacada del pensament *aṣ‘arita* i la mística sufí, i la seva influència s’estengué àmpliament en el marc educatiu del món islàmic. En particular, la *Muqaddima* i els seus comentaris foren ensenyats a Egipte, especialment al-Azhar (Bencheneb, 1997: 20-22), on formaren part del currículum dels segles XVIII i XIX, de la mà de figures com al-Faḍālī (m. 1821)¹³ i al-Baġūrī (m. 1860). Això demostra que la *Sanūsiyya* s’havia integrat plenament en els programes d’estudi de l’Imperi Otomà, i suggereix que la còpia conservada al MS 1789 podria tenir origen en aquest mateix context egipci sota domini otomà. El mateix contingut doctrinal de l’obra reforça aquesta possibilitat: al-Sanūsī defensa una teologia basada en el raonament racional (*al-naẓar al-ṣaḥīḥ*), rebutjant el *taqlīd* i apel·lant a una metodologia

¹³ Muḥammad b. Muḥammad al-Šāfi‘ī (m. 1236/1821) fou un autor especialitzat en teologia islàmica i mestre d’al-Baġūrī. Se li atribueixen diverses obres d’orientació *aṣ‘arita*, entre les quals destaquen la *Kifāyat al-‘awāmm fīmā yaġīb ‘alayhim min ‘ilm al-kalām* i la *Risāla ‘alā lā ilāha illā llāh*, ambdues objecte de comentaris per part d’al-Baġūrī (Schacht, 2012).

intel·lectual d'inspiració aristotèlica, amb proves (*burhān*), definicions i classificacions rigoroses.

Tot i la brevetat de la segona unitat textual, la presència conjunta en un mateix volum del *Matn de l'Āğurrūmiyya* i del fragment de la *Muqaddima al-Sanūsiyya* no sembla arbitrària. Ambdues obres, d'origen i difusió clarament magribines, formaven part habitual dels currículums elementals en escoles tradicionals i circulaven àmpliament com a textos d'iniciació a les ciències de la llengua i la religió. La seva coexistència en aquest manuscrit podria respondre, per tant, a una voluntat de reunir en un sol còdex dues obres essencials per a la formació dels *tullāb*, reflectint un model pedagògic.

El fet que textos tan arrelats en la tradició magribina apareguin copiats en un context oriental posa de manifest no només l'amplitud de la circulació d'aquestes obres, sinó també l'interès que despertaven més enllà del seu territori d'origen. A més d'al-Azhar, la *Muqaddima* tingué una difusió molt àmplia: fou ensenyada a Fes, on esdevingué una obra de referència per a la introducció al pensament *aš'arita*; a l'Àfrica occidental on es coneixia com a *Umm al-barāhīn* i circulava en forma de glosses i comentaris abreujats; i al món malai i indonesi, on es traduí a diverses llengües locals. Així doncs, el MS 1789 pot llegir-se com un testimoni valuós d'aquesta interconnexió educativa i doctrinal que vinculava Magrib, Egipte, *Šām* i altres regions islàmiques a través de textos elementals de gramàtica i teologia.

3.3. Comentaris a l'edició crítica

Aquest treball no presenta una edició integral del *Matn* de l'*Āğurrūmiyya*, sinó únicament una transcripció i edició filològica de les glosses marginals i interlineals que l'acompanyen en el manuscrit MS 1789. Aquestes glosses, d'orientació clarament pedagògica, contenen definicions, classificacions, explicacions terminològiques i anàlisis sintàctiques vinculades directament al contingut del tractat. La seva funció principal sembla ser la d'aclarir o ampliar els conceptes exposats al text base, en el marc d'un ensenyament tradicional del *naḥw*.

La transcripció s'ha basat en la còpia digital del manuscrit disponible a BiPaDi. L'edició ha seguit criteris filològics que combinen el respecte pel testimoni manuscrit amb la necessitat de facilitar-ne la lectura i l'anàlisi.

En primer lloc, s'ha mantingut la grafia original sempre que no suposés un obstacle per a la comprensió. No obstant això, s'han aplicat algunes regularitzacions ortogràfiques puntuals,

com la restitució sistemàtica de les *hamza*-s (ء) d'acord amb els criteris ortogràfics de l'Acadèmia de la Llengua Àrab del Caire, la correcció de l'escriptura de partícules com 'ilā (إلى) i 'alā (على), que apareixien sovint escrites amb *yā'* final en lloc de l'*alif maqṣūra*, potser indicant imāla en la pronúncia, i la regularització de la *tā' marbūṭa* (ة) quan aquesta apareixia sense els seus dos punts diacrítics. Aquest conjunt de correccions no pretén modificar el text, sinó ajustar-ne la grafia a l'ús ortogràfic àrab contemporani per facilitar-ne la lectura i garantir-ne la coherència formal.

S'ha conservat la vocalització que figura al manuscrit, especialment en els exemples gramaticals, sense afegir-n'hi d'altra. S'ha afegit una puntuació ortogràfica mínima (comes, punts) per facilitar la segmentació del discurs.

Un element codicològicament rellevant és la presència de dues mans diferenciades entre les glosses: una que sembla correspondre al mateix copista del *Matn*, i una altra posterior, identificable per una tinta més esvanida i un estil cal·ligràfic diferent. En l'edició, les glosses atribuïbles a aquesta segona mà s'han destacat en negreta, amb finalitat exclusivament indicativa.

S'han corregit algunes errades textuais evidents, com formes singulars que havien d'aparèixer en plural o repeticions defectuoses d'elements que ja havien estat mencionats correctament. Aquestes intervencions han estat indicades a peu de pàgina. Quan la lectura ha estat impossible a causa d'alteracions materials del suport (taques, esborrats...), s'ha indicat amb claudàtors i punts suspensius: [...].

Les glosses s'han transcrit seguint la disposició original al manuscrit (de dreta a esquerra i de dalt a baix). En aquelles pàgines on la densitat de comentaris és elevada i l'ordre resulta ambigu, s'ha optat per una ordenació pràctica que respecta la jerarquia interna de lectura. Per reforçar la coherència entre el manuscrit i l'edició, s'ha elaborat un document complementari (Annex II) on apareixen les pàgines del manuscrit amb totes les glosses numerades. Aquesta numeració es correspon amb la que apareix en la transcripció presentada i que s'ofereix com Annex I.

Les glosses reflecteixen un coneixement profund de la gramàtica àrab tradicional i una clara voluntat pedagògica. Hi trobem definicions terminològiques (de *kalām*, *kalima*, i *rāb*, *tanwīn*), classificacions de tipus de partícules, formes verbals,

complements gramaticals, i nombrosos exemples pràctics amb *iʿrāb* complet. En alguns casos, les anotacions fan referència a distincions conceptuals pròpies de la lògica i l'epistemologia islàmiques, fet que suggereix una formació avançada de l'autor o compilador d'aquestes notes.

Aquesta edició pretén posar a disposició del lector un corpus de comentaris gramaticals contextualitzats i intel·ligibles, tot respectant l'estructura i les particularitats formals del testimoni manuscrit. La seva edició i classificació constitueixen una primera aportació a l'estudi d'aquest volum i obren la via per a futurs treballs que puguin aprofundir en la transmissió, autoria i funció pedagògica d'aquestes glosses.

4. MS 1783 MISCEL·LANI

4.1. Descripció codicològica

- Manuscrit miscel·lani.
- Escrit sobre paper, probablement d'origen europeu, ja que mostra marques d'aigua.
- Consta de 166 folis, més dos folis posteriors escrits en castellà; la versió digital disponible a BIPADI presenta 356 pàgines.
- Les dimensions de la caixa d'escriptura són de 195 × 145 mm.
- Sense foliació original; la numeració actual és a llapis.
- Actualment, està completament restaurat; això no obstant, encara hi resten visibles els abundants forats d'insectes, les taques de tinta, l'acidesa del paper i la pèrdua parcial de tinta en diversos folis, que van recomanar la seva restauració. La secció corresponent a l'*Āğurrūmiyya* està particularment malmesa.
- Conté tres grans unitats textuais: un comentari a la *Manẓūmat Mawārid al-Zamʿān*, un comentari extens al *Matn* de l'*Āğurrūmiyya* i un fragment del *Kitāb al-iʿrāb ʿan qawāʿid al-iʿrāb*.
- L'escriptura és en lletra magribina (*fāʾ* amb un punt a sota i *qāf* amb un punt a sobre).
- Policromia: tinta principal negra amb ús puntual de rúbriques en vermell.
- Cal·ligrafia de tipus utilitari. S'hi detecta la intervenció de diverses mans.
- El text inclou reclams i anotacions marginals.
- No presenta frontispici decoratiu ni dedicatòria a l'inici del manuscrit, però a la pàgina 173 hi apareix un encapçalament destacat.
- No s'hi ha identificat cap colofó.
- El manuscrit conté marques d'aigua, visibles durant el procés de restauració.
- Enquadernació moderna en pell amb solapa.

— L'exemplar fou localitzat a la mesquita de Tetuan durant la guerra del Marroc (1859) i donat posteriorment a la Universitat de Barcelona per D. Nemesio Single. La nota de donació, datada l'1 de juny de 1864 i signada per José Roca i Cornet, figura als folis de guarda posteriors.

4.1.1. Marques d'aigua o filigranes

Durant el procés de restauració del manuscrit MS 1783 es van poder veure de manera excepcional tres marques d'aigua distintes, que estaven amagades als plecs dels quaderns i que un cop enquadernat de nou el manuscrit, han tornat a quedar ocultes. S'ha mirat d'identificar-les per si podien ajudar a la datació i contextualització del paper utilitzat en la còpia.

La primera filigrana presenta la forma d'una mà oberta o guant, sense decoració ni inicials visibles (fig.1). Es tracta d'un disseny que apareix amb força freqüència en els papers europeus emprats en manuscrits islàmics del segle XVI al XIX, especialment en zones de producció com Gènova, Voltri i Varazze, vinculades a la tradició paperera del nord d'Itàlia. Les variants més habituals d'aquest disseny mostren cinc dits oberts, que guarden una certa similitud amb una mà de Fàtima amb puny o sense, i poden incloure flors de cinc o sis pètals que s'elevan del dit mitjà, així com ornamentacions internes o lletres dins el palmell. En el cas del MS 1783, la simplicitat del disseny i l'absència de detalls com la flor o les inicials apunten cap a una variant funcional, probablement associada a la producció massiva de paper destinat a l'exportació. El guant amb els dits oberts i el puny definit fou àmpliament utilitzat pels molins que proveïen l'Imperi Otomà, i és un dels símbols més documentats en manuscrits copiats a Egipte, Síria o el Marroc durant el segle XVIII. La presència d'aquesta marca en el MS 1783 reforça la hipòtesi d'un origen italià del paper, possiblement fabricat a Gènova o a la regió del Friül, i posteriorment introduït al nord del Magrib a través de les rutes comercials de la Mediterrània oriental (Wiesmüller, 2010: 7).

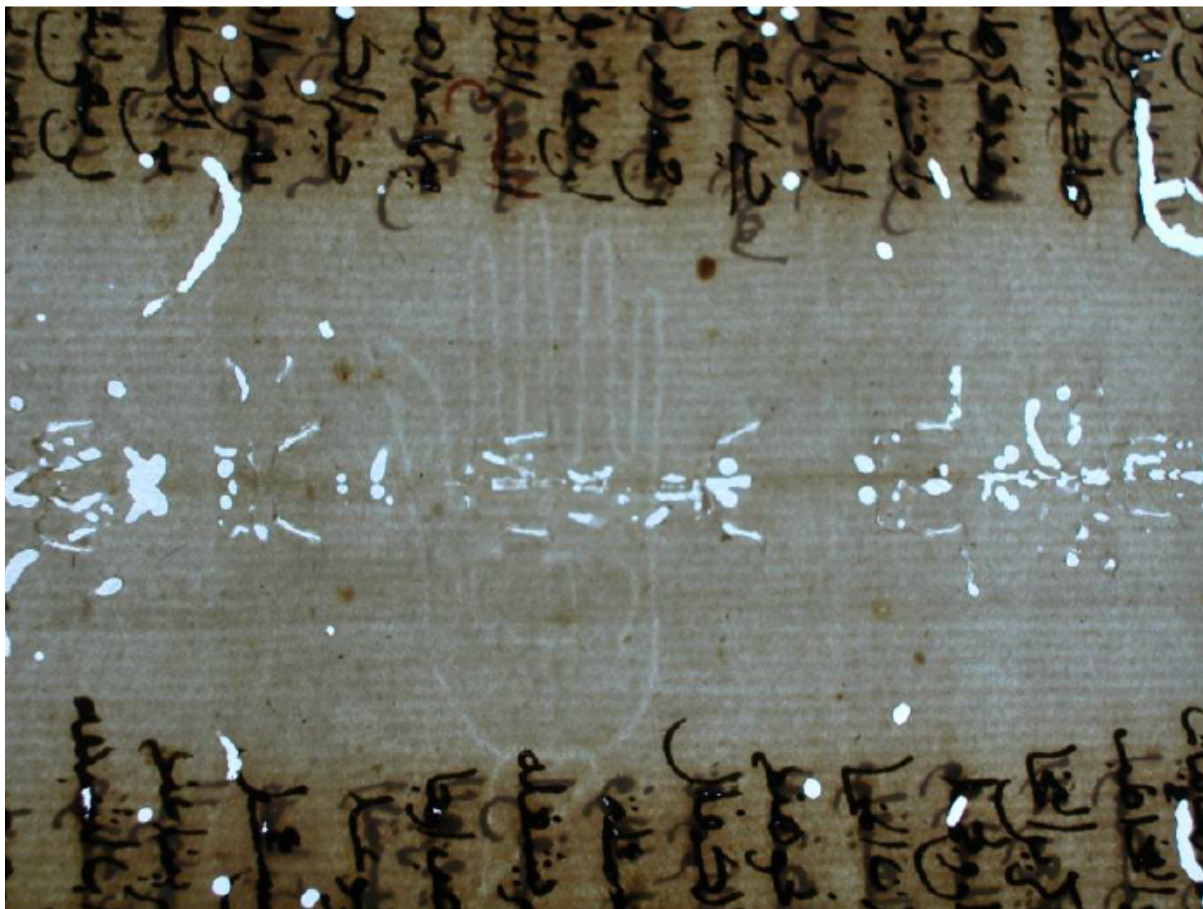

Figura 1

La segona marca d'aigua observada en el MS 1783 presenta el disseny d'una gerra amb una sola nansa lateral i una mitja lluna a la part superior (fig.2). Aquest tipus de disseny es troba documentat en diversos manuscrits islàmics, especialment en còpies egípcies del segle XVII, i s'associa habitualment amb els tallers paperers del nord de França, tot i que també se'n coneixen de produïts al nord d'Itàlia, en regions com el Vèneto o la Llombardia, actives en el comerç de paper amb l'Orient des del segle XVII. Segons Evyn Kropf, aquests dissenys poden presentar una o dues nanses i incorporar elements addicionals com creus, raïms o mitges llunes, sovint acompanyats d'inicials del fabricant. Tot i que són més freqüents en manuscrits anglesos de l'època moderna, la seva presència en col·leccions islàmiques és ben atestada, com en el cas del manuscrit islàmic número 483 de la Universitat de Michigan. Aquestes gerres amb mitja lluna s'interpreten com una adaptació decorativa pensada per al mercat otomà, ja que a Europa la mitja lluna era percebuda com un símbol de l'islam i sovint incorporada com a reclam comercial. En el cas del MS 1783, la forma arrodonida de la gerra, la simplicitat del traç i l'absència d'altres elements decoratius apunten a una producció estàndard destinada a

l'exportació, probablement des d'algun dels centres especialitzats en paper per al mercat islàmic situats al nord de França o d'Itàlia (Kropf, 2014).

Figura 2

La tercera marca d'aigua identificada en el MS 1783 consisteix en dues lletres majúscules, C i G, col·locades verticalment (figura 3). No he trobat cap disseny exactament equivalent als repertoris o estudis consultats, com els de Briquet o Wiesmüller, però de ben segur es tracta d'una contramarca relacionada amb el taller paperer. Aquest tipus d'inicials apareix sovint en el paper europeu utilitzat en manuscrits islàmics, com s'observa en diversos exemples descrits per Wiesmüller (2010), malgrat que en aquest cas concret no ha estat possible establir una identificació precisa.

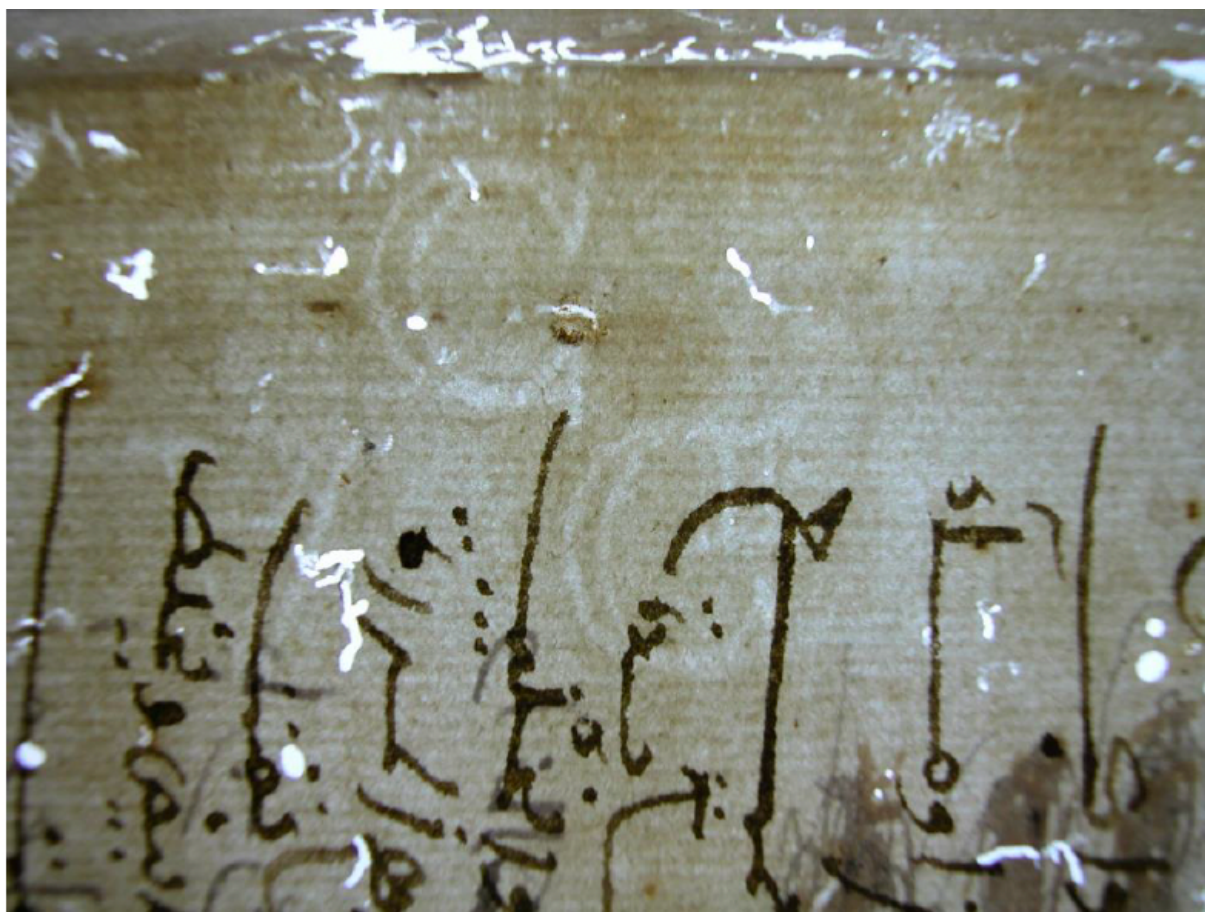

Figura 3

A través de l'anàlisi de les marques d'aigua identificades en el MS 1783: un guant, una gerra amb mitja lluna i unes inicials, es posa de manifest l'ús de paper europeu destinat al mercat islàmic i, molt probablement, fabricat en centres productors del nord d'Itàlia o França. Tot i que no es disposa de dades precises sobre els folis afectats, ja que les marques es van detectar durant el procés de restauració i no són visibles a simple vista, les característiques d'aquests dissenys permeten vincular el manuscrit amb les dinàmiques comercials de la Mediterrània oriental entre els segles XVII i XVIII.

4.2.Descripció del contingut

El contingut d'aquest manuscrit es divideix en tres grans unitats textuais principals: un comentari al poema *Mawārid al-Zam'ān fī Rasm al-Qur'ān* (pp.6-172), una explicació extensa del *Matn de l'Āğurrūmiyya* (pp. 186-321), i un fragment mutilat de l'obra gramatical *K. al-i'rāb 'an qawā'id al-i'rāb*.

Entre les pàgines 173 i 185, el manuscrit intercala diversos textos aleatoris i d'extensió desigual que no guarden una relació temàtica directa amb el comentari anterior ni amb la resta de textos

i podrien haver estat afegits en un moment posterior, potser durant el procés d'enquadració. Aquesta secció intermèdia inclou algunes anotacions complementàries relatives al *Mawārid al-Zam'ān*, així com fragments devocionals (*du'ā'*) i dues receptes. Una d'aquestes receptes, una d'elles per guarir afeccions de la melsa (*tiḥāl*), la qual cosa indica afegeix un interès pràctic i popular al contingut didàctic i religiós del volum, possiblement destinat a l'ús quotidià d'un estudiant o mestre en formació.

4.2.1. *Šarḥ Mawārid al-Zam'ān*

El llibre *Šarḥ Mawārid al-Zam'ān* és una obra de gran rellevància en l'àmbit de l'exegesi de l'Alcorà, centrada especialment en la ciència de l'escriptura (*rasm*) alcorànica i la seva recitació. (Sindī, 2008: 7-12). Es tracta d'un comentari i explicació del poema *Mawārid al-Zam'ān fī Rasm al-Qur'ān*, basat en la lectura (*qirā'a*) de l'imām Nāfi' al-Madanī. Aquest poema descriu i exposa les normes d'escriptura de l'Alcorà segons la tradició dels companys del Profeta, amb especial èmfasi en la col·locació correcta dels punts (*tanqīṭ*) i dels signes diacrítics (*idgām*), que no eren al text original¹⁴.

L'autor del comentari, Muḥammad ibn Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Šarīšī, conegut amb el sobrenom d'al-Ḥarrāz, fou un erudit destacat que contribuï a l'estudi i la comprensió de l'escriptura alcorànica en la seva època. L'obra va ser completada pel seu deixeble 'Abd Allāh ibn 'Umar al-Šanhāgī, conegut com a Ibn Ājtā, qui la va fer accessible a un públic més ampli, esdevenint així el primer en comentar i difondre'n el contingut de manera sistemàtica.

4.2.2. *Šarḥ Matn al-Āğurrūmiyya*

La segona unitat principal del manuscrit consisteix en un comentari extens (*šarḥ*) al *Matn* de l'*Āğurrūmiyya*, escrita per Ibn Āğurrūm (m. 723/1323) i de la qual ja se n'ha parlat. Aquest comentari forma part de la rica tradició exegetica generada al voltant del *Matn*, del qual s'han conservat més d'un centenar de comentaris al llarg dels segles. De moment no n'he pogut identificar l'autoria.

El text presenta una exposició detallada i didàctica, cosa que suggereix un ús pedagògic dins de contextos formatius tradicionals.

¹⁴ Després de la mort del profeta Muḥammad, el text alcorànic va ser recopilat i copiat en diversos materials abans de ser unificat en un únic manuscrit pel califa 'Uṯmān ibn 'Affān. L'establiment del que es coneix com a *rasm 'uṯmānī* (escriptura de 'Uṯmān) va comptar amb el suport de milers de companys del Profeta i ha tingut una influència duradora en l'estudi de l'escriptura corànica al llarg dels segles.

4.2.3. *Kitab al-i'rāb 'an qawā'id al-i'rāb*

La tercera unitat textual identificada correspon a una obra clàssica de gramàtica àrab: *al-i'rāb 'an qawā'id al-i'rāb*, d'Ibn Hišām al-Anṣārī (m. 761/1360). Representa una de les produccions més didàctiques i concises d'aquest autor, considerat una figura central de la gramàtica àrab en època mameluca (Faḍl, 1979). Al llarg de la seva trajectòria, Ibn Hišām va destacar per la seva capacitat d'anàlisi, el seu domini profund del llegat lingüístic i la seva voluntat pedagògica, que es fa especialment visible en aquesta obra, destinada a estudiants en les primeres etapes del seu aprenentatge.

Al-I'rāb 'an qawā'id al-i'rāb és una introducció elemental a les regles de l'anàlisi sintàctica (*i'rāb*), que tracta d'una manera clara i ordenada qüestions com la composició bàsica de les frases, l'ús correcte de partícules i les funcions gramaticals fonamentals. A diferència d'altres obres de l'època, que sovint recorrien a exemples poètics complexos o a llargues discussions entre escoles gramaticals, aquest text opta per una exposició directa i exempta de polèmiques, amb una voluntat formativa clara. Aquesta simplicitat, però, no n'anul·la la profunditat: el tractat està dissenyat com una síntesi eficaç del saber gramatical essencial i anticipa temes que l'autor desenvoluparà posteriorment a la seva gran obra *Mughnī al-labīb 'an kutub al-a'ārīb*, considerada una veritable enciclopèdia de les partícules i categories de l'àrab clàssic.

Segons el mateix Ibn Hišām, l'èxit pedagògic que va tenir *al-I'rāb 'an qawā'id al-i'rāb* entre els estudiants va ser el que el motivà a escriure el *Mughnī*¹⁵, amb una voluntat de sistematització més gran. Així doncs, pot considerar-se que aquesta obra introductòria no només tingué una funció didàctica immediata, sinó que també constitueix una etapa preliminar i complementària dins la seva producció intel·lectual.

Cal remarcar, però, que la còpia transmesa en el manuscrit MS 1783 no conserva la totalitat de l'obra, sinó que en reproduïx només una part, fins la secció (naw') 4 del capítol 3, inclosa.

La recepció d'aquest text ha estat notable: més d'una trentena de comentaris, glosses i versificacions han estat produïts al llarg dels segles, com a mostra del seu ús extens en escoles i cercles d'ensenyament tradicional. Entre els comentaristes més destacats cal esmentar noms com Ibn Ġamā'a, al-Kāfījī i al-Azharī. Aquesta activitat exegetica prolongada n'ha assegurat

¹⁵ El *Mughnī al-labīb 'an kutub al-a'ārīb* és una obra gramatical d'ampli abast centrada en l'estudi sistemàtic de les partícules (*hurūf*) de la llengua àrab. Escrita per Ibn Hišām al-Anṣārī, es considera una referència fonamental dins la tradició gramatical per la seva profunditat analítica i el seu enfocament innovador.

la transmissió i adaptació contínua en diversos entorns geogràfics i escolars, consolidant l'obra com una eina fonamental per a la introducció al *i'rāb*, tant en contextos magribins com orientals.

La presència d'aquest text al manuscrit MS 1783, juntament amb l'*Āğurrūmiyya* i la seva explicació, confirma la seva funció com a recull didàctic destinat a l'aprenentatge de la gramàtica àrab, probablement utilitzat en escoles tradicionals o cercles d'estudi d'època premoderna.

5. CONCLUSIONS

Aquest treball ha tingut com a objectiu descriure i analitzar el contingut de dos manuscrits àrabs conservats a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona: el MS 1789 i el MS 1783. A partir de l'estudi directe i de la versió digitalitzada dels manuscrits, s'ha pogut identificar les obres copiades, establir-ne l'organització interna, assenyalar-ne particularitats codicològiques, fer-hi observacions i apuntar un possible ús.

Pel que fa al MS 1789:

- Conté una còpia del *Matn* de l'*Āğurrūmiyya* amb glosses marginals i un fragment final de la *Muqaddima al-Sanūsiyya*.
- S'ha ofert una descripció detallada d'aquest contingut, així com una primera edició de les glosses, que poden ser d'interès per a futures edicions crítiques.
- S'ha comprovat que la còpia del *Matn* es conserva completa.
- La major part de les glosses interlineals podrien haver estat escrites pel mateix copista que signa la còpia al colofó, tot i que tres o quatre semblen correspondre a una altra mà.
- Resta encara per explorar si aquestes anotacions provenen d'un model anterior o si són aportacions originals del copista, cosa que obre la porta a estudis més aprofundits sobre la transmissió i funció d'aquestes gloses.

Pel que fa al MS 1783:

- S'hi han identificat tres textos gramaticals de gran importància:
 - el *Šarḥ Mawārid al-Ẓam'ān fī Rasm al-Qur'ān*,
 - el *Šarḥ al-Āğurrūmiyya*,

- i el tractat *al-I'rāb 'an Qawā'id al-i'rāb* d'Ibn Hišām al-Anṣārī, autor que representa la culminació del període clàssic de la tradició gramatical àrab.
- Aquesta identificació constitueix una novetat absoluta respecte al que se sabia fins ara sobre el contingut del manuscrit.
- Ara bé, queda com a tasca de futur la identificació del comentari a l'*Āğurrūmiyya* i la seva autoria, que requeriria una lectura íntegra del manuscrit i que excedeix àmpliament els límits d'aquest treball.

Per finalitzar, aquest estudi suposa una contribució a la descripció del fons àrab de la Universitat de Barcelona. Aporta dades útils per a futures tasques de catalogació, identificació d'obres, estudi de glosses i edicions, i posa de manifest la presència d'obres bàsiques d'ensenyament gramatical i religiós en contextos diversos. A més, evidencia la circulació d'aquests textos fora del Magrib, en còpies produïdes a regions de l'Orient islàmic, i obre noves línies d'investigació sobre les pràctiques pedagògiques i la transmissió del saber en l'àmbit manuscrit.

6. BIBLIOGRAFIA

Ašmar, Fayṣal al-. (2019). *Mīmiyyat Ibn al-Ḥāğğ al-Sulamī fī madḥ al-rasūl al-akram ṣallā llāh 'alayhi wa-ālihi*. Recuperat a l'abril de 2025, de Baqiyyat Allāh.

Bencheneb, H. (1997). al-Sanūsī. C. E. Bosworth (ed.), *Encyclopaedia of Islam. New Edition* (vol. 9, pp. 20–22). Leiden: Brill.

Binbīn, Aḥmad Šawqī. (2011). *al-Kitāb al-'arabī al-maḥṭūṭ min al-naš'a ḥattā 'aṣr al-ṭibā'a. al-Tārīḥ al-'Arabī*, 56.

Faḍl, 'Alī (ed.). (1979). *al-I'rāb 'an qawā'id al-i'rāb* d'Ibn Hišām al-Anṣārī. al-Riyāḍ: Ġāmi'at al-Riyāḍ.

Ferrando, Ignacio. (2001). *Introducción a la historia de la lengua árabe: nuevas perspectivas*. Zaragoza: El autor. ISBN 8492158816.

Fūda, Sa'īd 'Abd al-Laṭīf. (2004). *Tahqīb šarḥ al-Sanūsīyya: Umm al-barāhīn* (t. 2). 'Ammān: Dār al-Rāzī li-l-ṭibā'a wa-l-našr wa-l-tawzī'.

Ḥabašī, 'Abd Allāh Muḥammad. (2017). *Ġāmi' al-šurūḥ wa-l-ḥawāšī* (al-muğallad 1). Ġidda: Markaz al-Minhāğ li-l-šaf wa-l-iḥrāğ al-fannī.

Hāyif al-Nabhān. (2011/1432 H). *al-Āğurrūmiyya*. al-Ġahrā': Šarikāt Dār al-Mašārī'.

Kropf, Evyn. (2014). *Watermark Wednesdays: Pot / jug*. Blog de la University of Michigan Library. <https://blogs.lib.umich.edu/beyond-reading-room/watermark-wednesdays-pot-jug>

Makūdī, 'Abd al-Raḥmān b. 'Alī. (2005). *Šarḥ Muqaddimat al-Āğurrūmiyya*, taḥqīq: Ağmarn Ahamm Yin wa-Zāmal al-Buğayn. al-Qāhira: Kulīyyat al-Luġa al-'Arabiyya, Ġāmi'at al-Azhar.

Muḥammad Ibrāhīm 'Abd al-Ḥalīm Muḥammad. (2023). *Manhaj al-Ḥaṭīb al-Šarbīnī fī tafsīr al-āyāt al-mūhima li-l-tašbīh: namādiğ tabīqiyya*. al-Qāhira: Ġāmi'at al-Azhar.

Obicini, Giovanni Battista. (2013). Giovanni Battista Obicini. En *Dizionario Biografico degli Italiani*. Recuperat de [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-obicini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-obicini_(Dizionario-Biografico)/)

Pinilla Melguizo, Rafael. (1984). La "Bugyat al-Wu'ât" de al-Suyûtî como fuente biográfica: Estudio especial de los gramáticos y filólogos de Al-Andalus. *Alfinge: Revista de Filología*, 2, 209–228. <https://doi.org/10.21071/arf.v2i2.7922>

Schacht, Joseph. (2012). *al-Faḍālī*. A P. Bearman (Ed.), *Encyclopaedia of Islam. Second Edition* (ed. en línia). Brill. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2220

Sindī, 'Abd al-Qayyūm b. 'Abd al-Ġafūr. (2008). *al-Tibyān fī šarḥ Mawrid al-zam'ān li-mu'allifihī al-Šanhāğī*. Makka al-Mukarrama: Ġāmi'at Umm al-Qurà.

Troupeau, Georges. (1960). Ibn Ādjurrūm. En *The Encyclopaedia of Islam: New Edition* (pp. 718–719). Brill.

Wiesmüller, Beate. (s/d). *The Watermarks from the Refaiya Library*, translated by Steven Black

7. ANNEX I: EDICIÓ CRÍTICA DELS COMENTARIS DEL MS 1789

Pàg. 4

1. أي في اصطلاح النحويين
2. أي الصوت المشتمل على بعض الحروف¹⁶ الهجائية
3. هو ما تركب من كلمتين فصاعدا
4. أي الوضع العربي وهو جعل اللفظ دليلا على المعنى
5. أي أجزاءه التي يتركب منها
6. المقسم هو الأمر المشترك وقسم الشيء ما كان أخص منه ومندرجا تحته وقسيم الشيء ما كان بيانا له ومندرجا معه تحت أصل كلي والتقسيم ضم قيود إلى أمر اشترك لتحصل أمور متعددة والجزء ما تركب منه ومن غيره كلي، كالقياس أي مثله. انتهى الحصرير
7. كل مركب لا بد له من أربع علل، أول علة مادية، وعلة صورية وعلة فاعلية وعلة غارية كالقياس مثلا انهي
8. وهو ثلاثة أقسام: ظاهرة كزيد ومبهم نحو هذا ومضمر نحو هو
9. وهو ثلاثة حروف مختص بالأسماء كالباء، وحرف مختص بالأفعال كلن، ولم وحرف مشترك نحو هل
10. أي يتميز عن قسميه الاسم والفعل
11. وهو الكسرة التي تجدد عند دخول عامل الخفض
12. أصله الإعراب رماني أصله معني متحركة الواو والفتح ما قبلها قلبت ألفا فصار معنان التقى ساكنان حذف الألف للالتقاء الساكنان فصار معني أنتهي
13. وهو ثلاثة أقسام: ماض كضرب ومضارع كيضرب وأمر ك اضرب
14. والاسم مشتق من السمو وهو العلو أو من السمة وهي علامة خلاف
15. معناه لغة الانحناء والميلان وشرعا الكسرة التي تحدث عند دخول عامل الخفض

¹⁶ En el MS الحرف

1. هو نون ساكنة زائدة تلحق آخر الاسم في اللفظ وتفارقه في الخط
2. المجاوزة لغة المسامحة وشرعا مفارقة شيء لشيء مر عليه
3. التنوين على أربعة أقسام تنوين تمكين وتنوين تكبير وتنوين عوض وتنوين مقابلة
4. ومن معانيها الابتداء
5. وإلى من معانيها الانتهاء
6. ومن معانيها المجاوزة
7. وفي ومن معانيها الظرفية
8. ومن معانيها التشبيه
9. ومن معانيها الملك وقد تكون للاختصاص
10. هي من حروف الجر وسميت حروف القسم لدخولها على المقسم به نحو والله وبالله
11. رَبُّ من اضجعت غيظا قلبه قد تمنا لي الموتاً لم يَطْعُ
12. أي يتميز عن قسميه الاسم والحرف
13. الفرق بين لام الاختصاص¹⁷ ولام الاستحقاق هي الواقعة
14. أي الحرفية وتدخل على الماضي والمضارع
15. ويختصان بالمضارع تقول سيقوم وسوف يقوم
16. ويختص بالماضي نحو قامت وقعدت
17. الثلاث وضعا اني وقتزنت بأحد الأزمنة على معنى في نفسها وشرعا كلمة دلت معناه الحدث
18. مشتق من المصدر حلم البناء
19. أي لا يقبل شيئا من علامات الاسم ولا من علامات الفعل فترك العلامة له علامة
20. دلت على معنى في غيرها علم البناء مشتق من الحرف هو التطرف حده كلمة دلت

¹⁷ En el MS لختصاص

1. نحو زيد وعمرو
2. نحو موسى والفتى
3. قسم الشيء ما كان مندرجا تحته وأخص منه كالإنسان بالنسبة الى الحيوان
4. يعني في الاسم والفعل
5. يعني في الاسم فقط
6. أي المذكور
7. يعني أن الجزم لا يكون في الأسماء
8. أي المذكور
9. يعني أن الحذف لا يكون في الأفعال
10. التي هي الرفع والنصب والحذف والجزم

1. يعني على الأصل والمذكورات بعدها نيابة عنها
 2. قوله والواو والألف والنون أي نيابة عن الضمة
 3. ظاهرة أو مقدرة
 4. نحو جاء زيد وموسى
 5. نحو زيد ورجل
 6. هو ما تغير فيه مفردة نحو الرجال
 7. هو ما جمع بألف وطاء مزيدتين نحو فاطمات وهندات
 8. نحو يضرب ويخشى
 9. قوله إذا لم يتصل بآخره شيء أي يوجب بناؤه كنون النسوة أو ينقل إعرابه كنون التوكيد نحو النسوة
- [...] وليسحن

10. نحو الزيدون وهو لفظ دل على أكثر من اثنين وأغنى عن المتعاطفين بزيادة في آخره صالح للتجريد

وعطف مثله عليه

Pàg. 8

1. بشرط أن تكون مفردة مكبرة مضافة لغير ياء المتكلم

2. نحو الزيدان هو ما دل على اثنين وأغنى عن المتعاطفين بزيادة في آخره صالح للتجريد وعطف مثله عليه

3. نحو يفعلان

4. نحو يفعلون

5. نحو تفعلين

6. على الأصل وما بعدها نائب عنها

7. وقوله والألف والكسرة الخ أي بطريق النيابة عن الفتحة

Pàg. 9

1. ظاهرة نحو رأيت زيدا أو مقدرة نحو رأيت موسى

2. نحو رأيت الرجال والأسارى

3. نحو لن يضرب ولن يخشى

4. كنون النسوة فإنه يصير مبنيا أو نون التوكيد فإنه ينقل إعرابه

5. هو ما جمع بألف وتاء مزيدتين

6. نحو رأيت الهندات

Pàg. 10

1. نحو رأيت الزيدَيْنِ

2. نحو رأيت الزيدَيْنِ

3. نحو لن يفعلا ولن تفعلّا

4. على الأصل

5. نحو مررت برَّئِدٍ وبرَّجُلٍ

6. نحو مررت برجالٍ

7. نحو مررت بالهنداتِ

Pàg. 11

1. نيابة عن الكسرة

2. نحو مررت بأبيك

3. نحو مررت بالزَّيْدَيْنِ

4. نحو مررت بالزَّيْدَيْنِ

5. نحو مررت بِأَحْمَدَ وَإِبْرَاهِيمَ

6. نحو لم يضرب

7. أي الذي ليس في آخره حرف من حروف العلة وهي الألف والواو والياء

Pàg. 12

1. أي الذي يكون في آخره حرف من حروف العلة

2. نحو لن يفعلوا ولم يفعلوا

3. أي الحركات الثلاث التي هي الضمة والفتحة والكسرة

4. وهي الواو والألف والياء والنون

5. نحو جاء زيدٌ ورأيت زيداَ ومررتُ بزَيدٍ

6. نحو جاء الرجالُ ورأيتُ الرجالَ ومررتُ بالرجالِ

7. نحو جاءتُ الهنداتُ ورأيتُ الهنداتِ ومررت بالهنداتِ

8. نحو يضربُ ولن يضربَ ولم يضربَ

9. أي الانواع الأربعة

1. نحو رأيتُ الهنداتِ
2. نحو مررتُ¹⁸ بِأحمدَ
3. أي الذي في آخره ألف أو واو أو ياء
4. نحو لم يغر ولم يخش ولم يدم
5. نحو الزيدان
6. نحو الزيدون
7. نحو أبوك وأخوك
8. نحو يفعلان وتفعلان

1. تقول: جاء الزيدان، جاء فعل ماضٍ، الزيدان فاعل وهو مرفوع بالألف نيابة عن الضمة
2. نحو رأيتَ الزيدَينِ، الزيدَينِ منصوب بالياء نيابة عن الفتحة وتقول مررتَ بالزيدَينِ، الزيدَينِ مجرور بالياء نيابة عن الكسرة
3. تقول: جاء الزيدون، فالزيدون فاعل وهو مرفوع وعلامة¹⁹ رفعه الواو نيابة عن الضمة
4. تقول: رأيتَ الزيدَينِ، الزيدَينِ²⁰ مفعول وهو منصوب وعلامة نصبه الياء المكسور ما قبلها، وفي الجر كذلك
5. تقول: جاء أبوك، أبوك فاعل وهو مرفوع وعلامة رفعه الواو نيابة عن الضمة، وأبو مضاف والكاف مضاف إليه في محل جر

6. تقول: رأيتَ أباك، أباك منصوب وعلامة نصبه الألف نيابة عن الفتحة
7. تقول: يفعلان فعل مضارع مرفوع وعلامة رفعه ثبوت النون والألف فاعل
8. تقول: مررتَ بأبيك أبيك مجرور وعلامة جره الياء نيابة عن الكسرة

¹⁸ En el MS مررب

¹⁹ En el MS علمة

²⁰ En el MS الزدين

1. وهو ما دل على²¹ حدث وقع في زمان مضى وانقطع وَقِيلَ تاء لتأنيث الساكنة
2. وهو ما يحتمل الحال والاستقبال وَقِيلَ لَمْ
3. وهو ما دل على الطلب في زمان مستقبل وَقِيلَ ياء المخاطبة
4. ما لم يتصل²² به ضمير رفع متحرك
5. يعني إذا كان صحيح الآخر وأُسْنَدَ لضمير الواحد نحو: قُمْ ونَمْ وكلْ
6. فينصبه نحو: لن
7. فيجزمه نحو: لم
8. أي التي تنصب المضارع

1. وهي قسمان: قسم ينصب بنفسه وهو الاربعة الأول، وما بقي ينصب بإضمار أن بعد
2. وهي قسمان: قسم ينصب فعلا واحدا وهي الأربعة الأولى، والثاني تجزم فعلين
3. نحو لم يقم، لم حرف نفي وجزم وقلب، يجزم المضارع وينفي معناه ويقبله الى الماضي
4. ويقم فعل مضارع مجزوم بلم وعلامته²³ السكون

1. تقول جاء زيد العاقل، فالعاقل نعت لزيد، ونعت المرفوع مرفوع
2. تقول جاء زيد وعمرو، فعمرو معطوف على زيد، والمعطوف على المرفوع مرفوع
3. نحو زيد أخوك، فأخوك بدل من زيد، وبدل المرفوع مرفوع

1. قام فعل ماض، زيد فاعل وهو مرفوع وعلامة رفعه ضمة ظاهرة في آخره

²¹ En el MS علي

²² En el MS يتصل

²³ En el MS علامة

2. قام فعل ماض، الزيدان فاعل وهو مرفوع وعلامة رفعه الألف نيابة عن الضمة لأنه مثني والنون عوض عن الحركة

والتنوين في الاسم المفرد

3. للمتكلم وحده

4. للمتكلم ومعه أو المعظم نفسه

5. للمفرد المخاطب

6. للمثنى المخاطب مطلقا مذكرا كان مؤنثا

7. لجمع صحيح الذكور المخاطبين

8. لجمع الإناث المخاطبات

9. وضربت للمفردة الغائبة

10. للمفرد الغائب

11. للمفردة الغائبة وضربا للمثنى الغائب مطلقا مذكرا كان أو مؤنثا

12. لجمع الذكور الغائبين

13. لجمع الإناث الغائبات

Pàg. 19

1. أي لم يذكر معه فاعله وحذف لغرض من الأغراض أما للخوف منه أو الخوف عليه أو لشرفه أو لحسته

2. تقول: ضَرَبَ زَيْدٌ، ضَرَبَ فعل ماض زيد نائب الفاعل وهو مرفوع، وأصله ضرب عمرو زيدا، فحذف عمرو وأقيم زيد

مقامه فارتفع ارتفاعه

3. تقول: يُضْرَبُ زيدٌ يُضْرَبُ فعل مضارع وزيد نائب الفاعل وهو مرفوع

Pàg. 20

1. المفردة الغائب الأثنان الغائبان للجمع الغائبون

2. من الأمثلة

1. والمراد بالمفرد في هذا الباب ما ليس جملة ولا شبيها بها
2. والزَّيْدَانِ قائمان والزَّيْدُونَ قائلون
3. مثال للجار والمجرور
4. مثال للظرف
5. مثال للظرف
6. مثال للفعل مع فاعله إذا وقع خبرا عن المبتدأ
7. زيد مبتدأ أول، جاريته مبتدأ ثاني، ذاهبة خبر المبتدأ الثاني، والمبتدأ الثاني وخبره خبرا عن المبتدأ الأول
8. وتسمى النواسخ والعوامل جمع عامل، والعامل ما به يتقوم المعنى المقتضي للإعراب
9. أي العوامل المذكورة

1. وهي لاتصاف المخبر عنه بالخبر في الماضي، وتكون للدوام والاستمرار نحو: كان الله غفورا رحيمًا
2. تنصب الاسم وترفع الخبر
3. وهي تنصب المبتدأ بها والخبر على أنهما مفعولان
4. أي المبتدأ ويسمى اسمها وتنصب الخبر ويسمى خبرها
5. إعرابه: كان فعل ماض ناقص ترفع الاسم وتنصب الخبر، زيد اسمها وهو مرفوع وقائما خبرها وهو منصوب
6. وهي لا تصاف المخبر عنه بالخبر وقت الضحي
7. وهي للتحويل والانتقال
8. تقول: ليس زيد قائما أي الآن
9. تقول: ما انفك عمرو جالسا
10. تقول: ما برح محمد كريما
11. أي وما تصرف من كان وأخواتها من الماضي إلى المضارع ثم إلى الأمر

1. ولكن معناها الاستدراك وهو تعقيب الكلام برفع ما يتوهم ثبوته أو نفيه، تقول: زيد شجاع لكنه بخيل فقدرتهم²⁴ الجود
2. إن حرف توكيد ونصب، زيدا اسمها وهو منصوب، قائم²⁵ خبرها وهو مرفوع
3. تقول: كأن زيدا أسداً، كأن للتشبيه، زيدا اسمها منصوب، أسداً خبرها مرفوع
4. هو تعقيب الكلام برفع ما يتوهم ثبوته أو نفيه
5. وهو طلب ما لا طمع فيه أو ما فيه عسر
6. هو طلب الأمر المحبوب

1. المبتدأ والخبر
2. رأيثُ المعروف محبوباً
3. وجدتُ العلمَ نافعاً
4. اتخذتُ محمداً صديقاً
5. جعلتُ الطينَ ابريقاً
6. نحو: سمعتُ النبي يقولُ
7. أي من بقية الأمثلة المذكورة
8. إن كان المنعوت مرفوعاً
9. إن كان منصوباً
10. إن كان محفوزاً
11. إن كان المنعوت معرفة
12. إن كان المنعوت نكرة

²⁴ En el MS فقدرتهم

²⁵ En el MS قائماً

13. إعرابه: قام فعل ماضٍ زيد فاعل وهو مرفوع العاقل نعت لزيد ونعت المرفوع مرفوع

Pàg. 26

1. وهو ما دل على متكلم نحو أنا وأنت

2. وهو ما علق على شيء بعينه غير متناول ما شبهه نحو زيد ومكة

3. كالرجل والغلام

Pàg. 27

1. والمراد هنا عطف النسق وهو العطف بحروف مخصوصة

2. وهي لمطلق الجمع

3. وهي للترتيب والتعقيب

4. وهي للترتيب والتراخي

5. وهي للتخيير والإباحة

6. وهي لطلب التعيين

7. أي المسبوقة بمثلها

8. معناها الإضراب

9. بسكون النون، ومعناها الاستدراك

10. تكون عاطفة ومعناها التدرج

11. أي المعطوف

12. ولا معناها النفي

13. أي المعطوف

14. أي المعطوف

1. إعرابه: قام فعل ماضٍ، زيد فاعل وهو مرفوع وعلامة رفعه ضمة ظاهرة في آخره وعمرو الواو حرف عطف، وعمرو معطوف على زيد، والمعطوف على المرفوع مرفوع وعلامة رفعه ضمة ظاهرة في آخره
2. يُقْرَأُ²⁶ بالهمزة وبالواو
3. إن كان المؤكِّد مرفوعاً
4. إن كان المؤكِّد معرفة
5. إن كان نكرة
6. أي الذات
7. وهي أكتع وأبتع وأبضع
8. قام فعل ماضٍ زيد فاعل وهو مرفوع، نفسه توكيد، وتوكيد المرفوع مرفوع

1. أي بدل عن اللفظ الذي ذكره غلطا لأن²⁷ البديل نفسه هو الغلط كما قد يتوهم، كذا حرف في التوضيح
2. مثال لبديل الشيء من الشيء
3. مثال لبديل البعض من الكل
4. مثال لبديل الاشتمال
5. مثال لبديل الغلط

1. أي في حروفه
2. أي في حروفه
3. أي لموافقته الفعل في المعنى دون الحروف

²⁶ En el MS يُقْرَأُ

²⁷ En el MS لا أن

4. المسميين بالمفعول فيه
5. بالتثنية مع التنكير وبعده مع التعريف وهي من صلاة الصبح إلى طلوع الشمس
6. وهو اسم اليوم الذي بعد يومك الذي أنت فيه

Pàg. 34

1. وهو ثلث الليل الأول
2. وهو أول النهار
3. وهو بالمد من الظهر إلى آخر النهار
4. وهو الزمان المستقبل
5. وهو ظرف²⁸ لزمان مستقبل
6. وهو اسم لزمان مبهم
7. المسمين بالمفعول فيه
8. وهو بمعنى قدام
9. وهو ضد قدام
10. وهو المرادف لخلف
11. وهو المكان العالي
12. وهو ضد فوق
13. وهو اسم لمكان الاجتماع
14. وهو بمعنى مقابل تقول: جلست إزاء زيد أي مقابله
15. يضم الهاء وتخفيف النون اسم إشارة للمكان القريب
16. وثم بفتح الثاء اسم إشارة للمكان البعيد
17. أي بالفعل وشبهه

²⁸ ظر En el MS

Pàg. 35

1. إعرابه: جاء فعل ماضٍ زيد فاعل وهو مرفوع راكبا حال من زيد وهو منصوب
2. أصل الكلام: تصبب عرق زيد، وطابت نفس محمد، وتفقأ شحم بكر، فحول الإسناد عن المضاف إلى المضاف إليه
- فحصل إيهام في النسبة فجاء بالمضاف الذي كان فاعلا وجعل تمييزا في هذا الأمثلة هو الفعل المسند إلى الفاعل

Pàg. 36

1. وسمها حروفا تغليبا، وهي في الحقيقة ثلاثة أقسام: حرف باتفاق وهو إلا واسم باتفاق وهو الثلاثة بعده، ومتعدد بين الفعلية والحرفية وهو الثلاثة الأخيرة
2. كَرَضِيٌّ²⁹
3. كُهُودِيٌّ³⁰
4. كَسَمَاءُ³¹
5. وجوبا
6. والمراد بالتام أن يذكر فيه المستثنى منه، والمراد بالموجب ما لا يسبقه نفي ولا شبهة
7. إعرابه: قام القوم، قام فعل ما القوم فاعل إلا زيد إلا حرف استثناء³² وزيدا مستثنى وهو منصوب على الاستثناء

Pàg. 37

1. بأن تقدم عليه نفي وذكر المستثنى منه
2. أي لم يذكر المستثنى منه وكان منقيا بأن تقدم عليه نفي أو شبهة
3. على تقدير الفعلية والحرفية

²⁹ En el MS كَرَضِيٌّ

³⁰ En el MS كُهُودِيٌّ

³¹ En el MS كَسَمَاءُ

³² En el MS استثنى

1. أي النافية للجنس
2. أي لفظا إذا كانت النكرة مضافة لمثلها نحو لا غلام سفر حاضر، وتنصب النكرة محلا إذا كانت مفردة عن الإضافة وشبهها
3. أي مع مباشرة النكرة
4. بفتح رجل ورفع امرأة
5. المنادى هو المطلوب إقباله بحرف النداء

1. المراد بالمفرد هنا وفي باب لا، السابق ما ليس مضافا ولا شبيها به
2. مثال المضاف: يا عبد الله، ومثال المشبه بالمضاف: يا حسنا وجهه
3. إعرابه: يا حرف نداء، وزيد منادى مبني على الضم محله نصبه
4. ويسمى المفعول من أجله
5. الصادر من فاعله

1. أي بعد واو المعية
2. أي المذكور لبيان من صاحب معمول الفعل
3. فالجيش اسم منصوب مذكور لبيان من صاحب الأمير في المجيء
4. أي في باب المرفوعات استطر إذا عقب باب المبتدأ والخبر
5. أي التوابع المنصوبة فقد تقدمت في أبواب أربعة عقب النواسخ

1. نحو بَزَيْدٍ وَهَيْدٍ
2. نحو غلامٌ زَيْدٍ

3. على رأي الأخفش والسهيلي وهو ضعيف

4. نحو بزيد

5. نحو سرت من البصرة إلى الكوفة

6. بضم الراء ومن معانيها التقليل نحو: رب³³ رُجل كريم

7. نحو: والله وبالله وتالله³⁴

8. نحو: وليل أي ورب ليل

9. تقول: ما رأيته مذ يوم الخميس ومنذ يوم الجمعة

Pàg. 42

1. زيد مخفوض بإضافة علام إليه

2. الدالة على الملك نحو المال لزيد أو على الاختصاص نحو باب الدار

3. أي ثوب من خز وباب من ساج

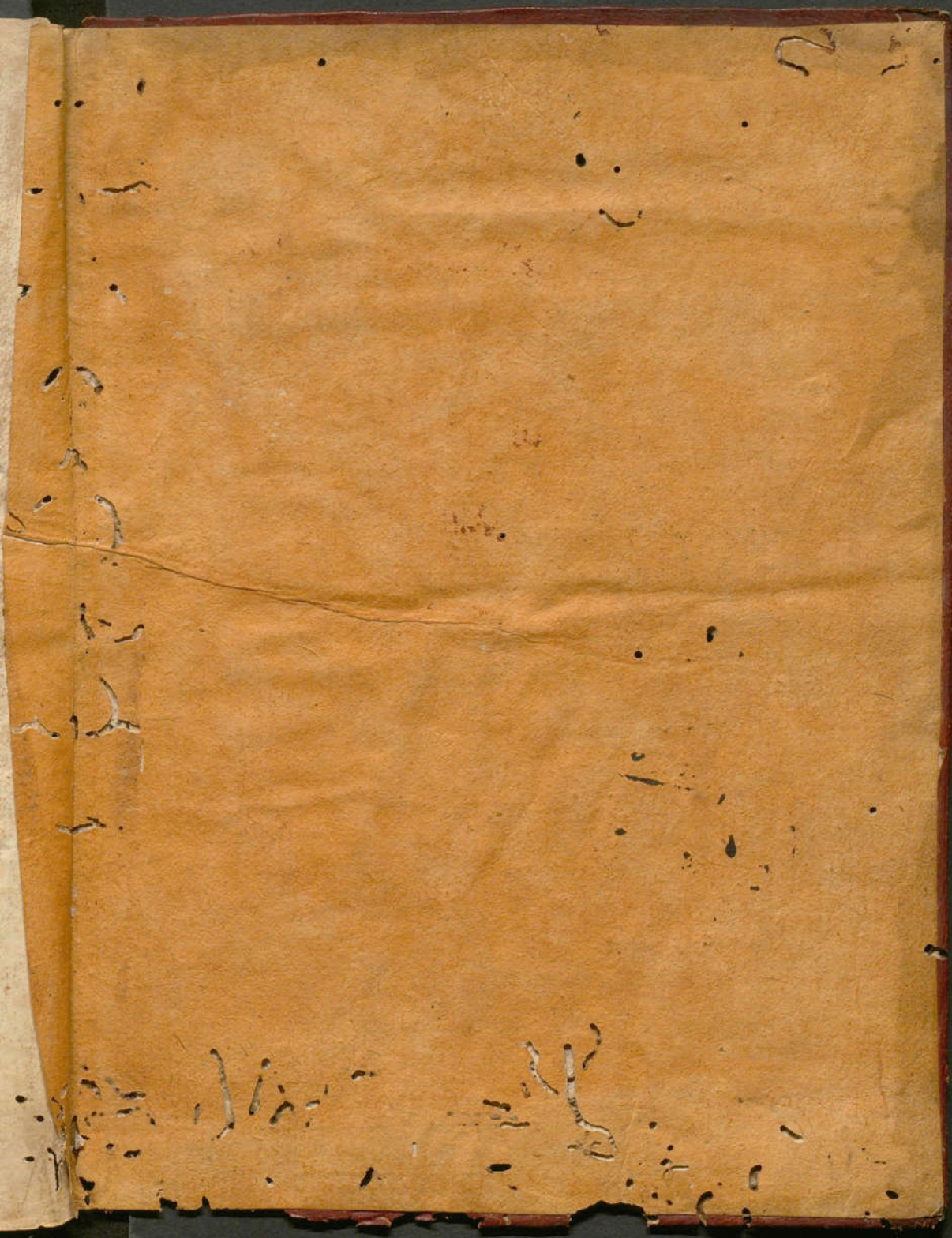
4. والخز نوع من الحرير والساج نوع من الخشب

³³ En el MS رُ

³⁴ En el MS وبالله

8. ANNEX II: CÒPIA DIGITALITZADA ENUMERADA

١
هذا كتاب مستق الآجرومية

للشيخ الامام والخبر المصنف فريد عصره ووحيد دهره

العام العلامة والبحر الفهامة

ابو عبد الله محمد بن داود الصنماني

عرف بابن اجروم فقنا الله

وجميع المسلمين بركاته ودرجات علومه

واعاد علينا وعلى المسلمين

من صالح دعواته انه قريب

محيب دعوة الداعي

اذادعاه

امين

٢

١٤٣٥
ور
وهو ابن الفهم
وهو الله بن محمود

بسم الله الرحمن الرحيم

قال الشيخ الفقيه الأستاذ أبو عبد الله محمد

6

ابن داود الصنهاجي عرف بابن أحرور رحمه الله

الكلام هو اللفظ المركب المفيد بالوضع وأقسامه ثلاثة

1 اسم وفعل وحرف جال معني فالاسم يعرف بالخفض

13

12

15

14

1
موتون سائر زيد
تلقى آخر اسم
في اللفظ وتعلم
في الخط
2
الخاوية لفظ المسامحة
وتشعر في غير ذلك
تبقى صوابه

3
تتوابع في تقنين
4
والثوبين ودخول الألف والواو حروف الحذف وفي
5
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
6
تتوابع في تقنين
7
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
8
تتوابع في تقنين
9
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

10
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
11
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
12
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
13
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
14
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

15
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
16
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
17
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
18
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
19
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

20
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
21
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
22
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
23
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
24
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

25
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
26
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
27
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
28
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
29
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

30
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
31
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
32
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
33
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام
34
من والي وعن وعلى وفي ورب والباء والكاف واللام

الإغراب هو تغيير أو إضمار العلم لاختلاف العوالم والنداء

عليها لفظاً أو تقديرًا **واقسامه** أربعة مرفع ونصب

وخفض وحزم **فلا أسماء** من ذلك الرفع والنصب

والخفض وحزم فيها **وللافعال** من ذلك الرفع والنصب

ولا خفض فيها **باب** معرفة علامات الإغراب

الرفع

2

1

لِلرَّفْعِ أَرْبَعُ عِلَامَاتٍ **الضمة** وَالْوَاوُ وَالْأَلِفُ وَالنُّونُ

4

3

فَأَمَّا الضمة فَتَكُونُ عِلَامَةً لِلرَّفْعِ فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ **فِي**

7

6

5

الْإِسْمِ الْمَرْفُوعِ وَجَمْعِ التَّكْسِيرِ وَجَمْعِ الْمَوْتِ السَّالِمِ وَالْفِعْلِ

9

8

الْمُضَارِعِ الَّذِي لَمْ يَتَّصِلْ بِأَحَدٍ شَيْءٌ **وَأَمَّا** الْوَاوُ فَتَكُونُ عِلَامَةً

10

لِلرَّفْعِ فِي مَوْضِعَيْنِ **فِي** جَمْعِ الْمَذْكُورِ السَّالِمِ وَفِي الْأَسْمَاءِ الْخَمْسَةِ

وهي أبوك وأخوك وحموك وفوك وذو مال وأما الألف

فتكون علامة للرفع في تثنية الأسماء خاصة وأما النون
فتكون علامة للرفع في تثنية الأفعال المضارع إذا اتصل به ضمير تثنية

أو ضمير جمع أو ضمير الموشة المخاطبة والنصب خمس علامات

والفتحة والألف والكسرة والياء وحذف النون فأما الفتحة

فتكون

انہی کے لئے ہے

1

فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّصَبِ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ فِي الْإِسْلَامِ

2

3

کتابخانه ملی افغانستان

المؤد و جمع التفسير والفعل المضارع إذا دخل عليه ناصب

وَبِذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَالْآيَاتِ لَا تُفْهَمُ إِلَّا بِذَلِكَ

4

وَلَمْ يَتَّخِذْ بِأَحْرَمٍ شَيْئًا وَأَمَّا الْأَيْفُ فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّصَبِ

في الأسماء الخمسة حورأيت أباك وأحاك وما نسبته ذكرك

6

5

6

وَأَمَّا الْكُفْرُ فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّصْبِ فِي جَمْعِ الْمُؤْتِ السَّالِمِ

2 1
وَأَمَّا **الْيَاءُ** فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّصْبِ فِي التَّنْثِيَةِ وَالْجَمْعِ وَأَمَّا

3
حَذْفِ النُّونِ فَيَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّصْبِ فِي الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ الَّتِي

4
تَقُومُ بِإِثْبَاتِ النُّونِ **وَالنَّخْصِ** ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ الْكَسْرُ وَالْيَاءُ

وَالْفَتْحَةُ **فَأَمَّا** الْكَسْرُ فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلنَّخْصِ فِي ثَلَاثِ مَوَاضِعَ

5 6 7
فِي الْأَنْحَاءِ الْمَوْضِعِ الْمُنْصَرِفِ وَجَمْعِ التَّكْسِيرِ الْمُنْصَرِفِ وَجَمْعِ الْمُؤَنَّثِ

1
السَّالِمِ **وَأَمَّا أَلْيَا** فَتَكُونُ عَلَامَةً لِلْخَفْضِ وَتَلَاوِيهِمْ جَمْعٌ

2
3
4
فِي الْأَسْمَاءِ الْخَمْسَةِ وَفِي التَّنْبِيَةِ وَاجْتِمَاعٍ **وَأَمَّا الْقَتْحَةُ** فَتَكُونُ

5
عَلَامَةً لِلْخَفْضِ فِي الْأَنْسِمِ الَّذِي لَا يَنْصَرِفُ **وَاللَّجْزُ** عَلَامَتَانِ السُّكُونِ

6
وَالْحَذْفِ **فَأَمَّا السُّكُونُ** فَيَكُونُ عَلَامَةً لِلَّجْزِ فِي الْفِعْلِ

7
الْمُضَارِعِ الصَّحِيحِ الْآخِرِ **وَأَمَّا الْحَذْفُ** فَيَكُونُ عَلَامَةً لِلَّجْزِ

في الفعل المضارع المعتل الآخر وفي الأفعال التي فيها بثبات

النون **فصل المرباثة قسمان** قسم يعرف بالحركات وقسم

يعرف بالحروف **فألذي** يعرف بالحركات أربعة أنواع **الاسم**

المفرد وجمع التكسير وجمع المثنى السالم والفعل المضارع الذي

لم يتصل بأخره **وكلمها** ترفع بالصيغة وتنصب بالفتحة

وتختف

وَتُخَفَّضُ بِالْكَسْرِ وَتُجْزَمُ بِالشُّكُونِ وَخَرَجَ عَنْ ذَلِكَ الْأَصْلِ

1
بِالشُّكُونِ

ثَلَاثَةُ أَشْيَاءَ جَمَعَ الْمُؤَنَّثُ السَّالِمُ يُنْصَبُ بِالْكَسْرِ وَالْإِسْمُ الَّذِي

3
بِالشُّكُونِ

2
بِالشُّكُونِ

لَا يَنْصَرِفُ تُخَفَّضُ بِالْمَنْحَةِ وَالْفِعْلُ الْمُضَارِعُ الْمُعْتَلُّ الْأَخْرَجَ

4
بِالشُّكُونِ

تُجْزَمُ تُخَفَّضُ أَجْزَمَ وَالَّذِي يَعْرَبُ بِالْحُرُوفِ أَرْبَعَةُ أَنْوَاعٍ

8
بِالشُّكُونِ

7
بِالشُّكُونِ

6
بِالشُّكُونِ

5
بِالشُّكُونِ

الَّتِي تَنْصِبُ وَجَمَعَ الْمَذْكُورَ السَّالِمَ وَالْأَسْمَاءَ الْخَمْسَةَ وَالْأَفْعَالَ الْخَمْسَةَ

وهي **يُفَعِّلَانِ** وَتَفَعَّلَانِ وَيَفْعَلُونَ وَتَفَعَّلُونَ وَتَفَعَّلَيْنِ
 1 2

فَأَمَّا التَّثْنِيَّةُ فترفع بالالف وتنصب وتخفض بالياء **وَأَمَّا**

جَمْعُ الْمَذَكَّالِ السَّالِمِ فيرفع بالواو وينصب وتخفض بالياء
 3 4

وَأَمَّا الْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ فترفع بالواو وتنصب بالالف وتخفض
 5 6

بِالْيَاءِ وَأَمَّا الْأَفْعَالُ الْخَمْسَةُ فترفع بثبوت النون
 7 8

وتنصب

1
 في قوله
 في قوله
 في قوله

وَقُضِبَ وَجُزِمَ وَخُذِفَ **بَابُ الْأَفْعَالِ** الْأَفْعَالُ ثَلَاثَةٌ مَا مِنْ

3
 في قوله
 في قوله
 في قوله

2
 في قوله
 في قوله
 في قوله

وَمُضَارِعٌ وَأَمْرٌ خَوْضٌ وَيَصْرِبُ وَاضْرِبُ **فَالْمَايَ**

4
 في قوله
 في قوله
 في قوله

مَفْتُوحٌ الرَّخَائِدُ أَوْ الْأَمْرُ مَجْرُومٌ أَبَدًا وَالْمُضَارِعُ مَا كَانَ فِي

أَوَّلِهِ إِحْدَى الزَّوَايِدِ الْأَرْبَعِ يَجْمَعُهَا قَوْلُكَ **أَنْتَ وَهُوَ**

7
 8
 في قوله
 في قوله
 في قوله

مَرْفُوعٌ أَبَدًا حَتَّى يَدْخُلَ عَلَيْهِ نَاصِبٌ أَوْ جَارِمٌ **فَالْمَوْصُوفُ**

في قوله
 في قوله
 في قوله

1
وهي تسمى وكر
بنفسه الاول والثاني
بنفسه باصطلاح النحويين

عَشْرَةً **وَفِي** أَنْ وَلَنْ وَإِذَنْ وَكِي وَلَا مَكِي وَلَا مِ الْمَحْمُودِ

2
هي تسمى شجرة
الاولى والى
عليه

وَحَتَّى الْجَوَابِ بِالْفَاءِ وَالْوَاوِ وَأَوَّ الْجَوَاوِمِ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ

4

وَقِيْلَ لَهُ مَا وَالَهُ وَالْمَا وَالَامُ الْأَمْرُ وَالِدُعَا وَلَا فِي النَّهْيِ وَالِدُعَا

وَإِنْ وَمَا وَمِنْ وَمَعَهَا وَإِذَا مَا وَأَيُّ وَمَتَّى وَأَيَّانَ وَأَيُّنَ.

وَأَنِّي وَخَيْتُمَا وَكَيْفَمَا. وَإِذَا فِي الشَّعَرِ بِأَمْرِ فُوعَاتِ الْأَسْمَاءِ

المزفون

المرفوعات أربعة **وفي** الفاعل والمنعول الذي لم

يَسْمَ فاعله والمبتدئ وخبر واسم كان وأخواتها وخبر

1
يَسْمَ فاعله
والمبتدئ
خبر
واسم كان
وأخواتها
خبر

إِنْ وأخواتها والتابع للمرفوع **وهو** أربعة أشياء التثنية

2
يَسْمَ فاعله
والمبتدئ
خبر
واسم كان
وأخواتها
خبر
3
يَسْمَ فاعله
والمبتدئ
خبر
واسم كان
وأخواتها
خبر

والعطف والتوكيد والبدل **باب الفاعل** الفاعل هو

الإسم المرفوع المذكور قبل فعله **وهو** على قسمين ظاهر ومضمون

فَالظَّاهِرُ خَوْفُكَ قَامَ زَيْدٌ وَيَقُومُ زَيْدٌ وَقَامَ مُحَمَّدٌ

[illegible]

الرَّيْدَانِ وَيَقُومُ الرَّيْدَانِ وَقَامَ الرَّيْدُونَ وَيَقُومُ الرَّيْدُونَ

[illegible]

المغفور

1
 مفعول الذي لم يسم فاعله
 وهو الاسم المرفوع

المفعول الذي لم يسم فاعله وهو الاسم المرفوع

الذي لم يذكر معه فاعله **فان كان** الفعل ماضياً ضم

2
 مفعول الذي لم يسم فاعله
 وهو الاسم المرفوع

أوله وكسر ما قبل آخره **وان كان** مضارعاً ضم أوله فتح

3
 مفعول الذي لم يسم فاعله
 وهو الاسم المرفوع

ما قبل آخره **وموعلي قسيتين** ظاهر ومضمّن فالظاهر

نحو قولك ضرب زيد وبضرب زيد وأكرم عمر وأكرم عمر

وَالْمَضْمَعُ حَقُّكَ ضَرَبْتُ وَضَرَبْنَا وَضَرَبْتَ ٥

وَضَرَبْتُ وَضَرَبْتُمَا وَضَرَبْتُمْ وَضَرَبْتَنِي وَضَرَبَ

وَضَرَبْتَ وَضَرَبَا وَضَرَبُوا وَضَرَبْنِي وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ ٥

بِأَوِّ الْمَبْتَدِي وَالْخَبَرِ الْمَبْتَدَاهُ أَوَّ الْأِسْمِ الْمَرْفُوعِ الْعَارِي

عَنِ الْعَوَامِلِ اللَّفْظِيَّةِ وَالْخَبَرُ هُوَ الْأِسْمُ الْمَرْفُوعُ الْمُسْتَدَالِي

خَوَقُولِكْ رَيْدٌ قَائِمٌ وَالرَّيْدَانِ قَائِمَانِ وَالرَّيْدُ وَنَقَائِمُونَ

وَالْمُبْدَىٰ قِسْمَانِ ظَاهِرٌ وَمُضْمَرٌ وَالظَّاهِرُ مَا تَقْدَمُ

ذِكْرُهُ وَالْمُضْمَرُ اثْنَيْ عَشَرَ وَأَنَا وَنَحْنُ وَأَنْتَ وَأَنْتِ:

وَأَنبَأْ وَأَنْتُمْ وَأَنْتِي وَمُؤْوَاهِي وَهَآوَهُمْ وَهَنْ نَّخُو

قَوْلِكَ اَنَا قَائِمٌ وَنَحْنُ قَائِمُونَ وَمَا اُنْشِئَهُ ذِكْرُ وَالْجَبْرِ

1
 قَسَمَانِ مُفْرَدٌ وَغَيْرُ مُفْرَدٍ **فَالْمُفْرَدُ** خَوْفُكَ زَيْدٌ قَائِمٌ
 2
 وَالتَّيْدَانِ قَائِمَانِ وَالتَّيْدُونَ قَائِمُونَ

وغير المفرد أربعة أشياء الحار والبارد والجور والظرف والفعل

4
 3
 مَعَ فَاعِلِهِ وَالْمُسْتَدِي مَعَ خَبَرِهِ **خَوْفُكَ** زَيْدٌ فِي الدَّارِ
 7
 6
 5
 وَزَيْدٌ عِنْدَكَ وَزَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ وَزَيْدٌ جَارِسَةُ دَاهِيَةٍ
 9
 8
بَابُ الْعَوَامِلِ الدَّاحِلَةِ عَلَى الْمُسْتَدِ وَالْخَبَرِ وَفِي ثَلَاثَةِ

أشياء

أَشْيَاءُ **كَانَ** وَأَخَوَاتُهَا **وَإِنْ** وَأَخَوَاتُهَا **وَلَمْ** وَأَخَوَاتُهَا

فَأَمَّا كَانَ وَأَخَوَاتُهَا فَأَيُّهَا تَرْفَعُ الْإِسْمَ وَتَنْصِبُ الْخَبَرَ

وَفِي كَانَ وَأَمْسَى وَأَصْبَحَ وَأَصْحَى وَظَلَّ وَبَاتَ وَصَارَ

وَلَيْسَ وَمَا زَالَ وَمَا انْقَلَبَ وَمَا فَتِيَ وَمَا بَرِحَ وَمَا دَامَ

وَمَا تَصَرَّقَ مِنْهَا حَوْكَانُ وَيَكُونُ وَكُنَّ وَأَصْبَحَ وَيَصْبَحُ وَأَصْبَحَ

تَقُولُ كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا وَيَكُونُ زَيْدٌ قَائِمًا وَكَانَ عَمْرُو شَاخِصًا وَمَا

وَأَمَّا أَنْ وَأَخَوَاتُهَا فَإِنَّمَا تَنْصِبُ الْإِسْمَ وَتَرْفَعُ الْحَبَرَ **وَهِيَ** أَنْ

2

1

وَأَنْ وَكَانَ وَلَكِنْ وَلَيْتَ وَلَعَلَّ **تَقُولُ** إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ وَلَيْتَ

4

3

زَيْدٌ قَائِمٌ **وَمَعْنَى** أَنْ وَأَنَّ لِلتَّوَكُّيدِ وَكَانَ لِلتَّشْبِيهِ وَلَكِنْ لِلإِسْتِزْكَارِ

6

5

وَلَيْتَ لِلتَّمْنَى وَلَعَلَّ لِلتَّرَجُّى وَالتَّوَقُّعِ **وَأَمَّا** طُنْتُ وَأَخَوَاتُهَا فَإِنَّمَا

نُصِبَ

1
باب المبتدأ والخبر

تَنْصِبُ الْإِسْمَ وَالْخَبْرَ عَلَى أَنَّهُمَا مَفْعُولَانِ لَهَا **وَفِي** ظَنَنْتُ وَحَسِبْتُ

2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13

وَحَلَّتْ وَزَعَتْ وَرَأَتْ وَعَلَتْ وَوَجَدَتْ وَتَحَدَّثَتْ وَجَعَلَتْ

6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
وَسَمِعَتْ تَقُولُ ظَنَنْتُ زَيْدًا مُسْطَقًا وَحَلَّتْ عَمْرَأًا خَصًا وَمَا

أَشْبَهَ ذَلِكَ **بَابُ النَّعْتِ** النَّعْتُ تَأْيِيدُ لِلنَّعْوِي فِي رَفْعِهِ وَنَصْبِهِ

10
 11
 12
 13
وَحَفِظَهُ وَتَعْرِيفَهُ وَتَكْبِيرَهُ تَقُولُ قَامَ زَيْدٌ الْعَاقِلُ وَرَأَيْتُ

زَيْدُ الْعَاقِلِ وَمَرْزُوقُ بَزِيدِ الْعَاقِلِ وَالْعَرَفَةُ تَحْتَهُ أَشْيَاءُ

1
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
2
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
3
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْإِسْمُ الْمَضْرُوقُ قَوْلُكَ أَنَا وَأَنْتَ وَالْإِسْمُ الْعِلْمُ خَوْزِيدُ وَمَكَّةُ

3
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْإِسْمُ الْمُبْنَى خَوْهَذَا وَهَذِهِ وَأَسْوَلا وَالْإِسْمُ الَّذِي فِيهِ الْإِلَهُ

وَاللَّامُ خَوْ الرَّجُلِ وَالْعَلَامُ وَمَا أُصْنِفَ إِلَى وَاحِدٍ مِنْ هَذِهِ

الْأَرْبَعَةُ وَالنَّكَرَةُ كُلُّ اسْمٍ شَائِعٍ فِي جَنْبِهِ لَا يُخْتَصُّ بِهِ وَاحِدٌ

دُونَ آخِرٍ وَتَقْرِيهِ كُلَّ مَا صَلَحَ دُخُولُ الْأَلْفِ وَاللَّامِ عَلَيْهِ

1
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في كل شيء
دلالة على قدرته وجلاله

خَوَالِدُ الْقُرَيْشِ **بَابُ الْعَطْفِ** وَحُرُوفُ الْعَطْفِ عَشْرٌ
وَهِيَ الْوَاوُ وَالْفَاوُ ثُمَّ وَأَمَّ وَإِمَّا وَبَلَّ وَلَا وَلَكِنْ

2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
لَا مَعْنَاهَا النُّقْطَةُ

وَحَتَّى فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ **فَإِنْ عَطَفْتَ** بِهَا عَلَى مَرْفُوعٍ رَفَعْتَ

13
14
أَوْ عَلَى مَنْصُوبٍ نَصَبْتَ أَوْ عَلَى مَحْفُوضٍ خَفَضْتَ أَوْ عَلَى مُجَرَّمٍ

1
 جئت **تقول** قام زيد وعمرو ورأيت زيدا وعمرا ومروءة زيد

2
 وعمرو ويقوم ويقعد زيد **باب التوكيد** التوكيد تابع للمؤكد
 3
 في رفعه ونصبه وخفضه وتعريفه وتثنيه **ويكون** بالفاظ
 4
 5

6
 معلومة **وهي** النفس والعين وكل واجمع وتوابع اجمع **وهي**
 7
 8

تقول قام زيد نفسه ورأيت القوم كلهم ومروءة بالقوم اجمعين

بار

زَيْدًا مِنْهُ بِإِذْنِ مَنْصُوبَاتِ الْأَسْمَاءِ الْمَنْصُوبَاتِ خَمْسَةٌ عَشْرَ

وَفِي الْمَفْعُولِ بِهِ وَالْمَصْدَرُ وَظَرْفُ الزَّمَانِ وَظَرْفُ الْمَكَانِ

وَالْحَالُ وَالْمُتَّبِعُ وَالْمُسْتَتَمُّ وَاسْمُ لَا وَالْمُنَادَى وَالْمَفْعُولُ مِنْ

أَجَلِهِ وَالْمَفْعُولُ مَعَهُ وَخَبَرُ كَانَ وَأَخَوَاتُهَا وَاسْمُ إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا

وَالْمَفْعُولُ لِأَجَلِهِ وَالتَّابِعُ لِلْمَنْصُوبِ وَهُوَ أَرْبَعَةُ أَشْيَاءَ النَّعْتُ

وَالْعَطْفُ

وَالْعَطْفُ وَالتَّوَكُّيدُ وَالتَّبَدُّلُ **بِأَدِ الْمَفْعُولِ بِهِ** وَهُوَ الْأِسْمُ .

الْمَنْصُوبُ الَّذِي يَقَعُ بِهِ الْفِعْلُ حَوْضَ صَرِيَتْ مُرِيدًا وَكَرِهًا الْفَرْسَ

وَمِنْ قِسْمَانِ ظَاهِرٌ وَمُضْمَرٌ فَالظَّاهِرُ مَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ **وَالْمُضْمَرُ**

قِسْمَانِ مُتَّصِلٌ وَمُنْفَصِلٌ **فَالْمُتَّصِلُ** أَنِّي عَشَرَ **حَوْ** قَوْلِكَ

ضَرَبْتُ وَضَرَبْتَ وَضَرَبْنَا وَضَرَبْتُمْ وَضَرَبْتُكُمْ وَضَرَبْتُمْكُمْ

وَضَرْبُهُ وَضَرْبُهَا وَضَرْبُهُمَا وَضَرْبُهُمْ وَضَرْبُهُنَّ **وَالْمَنْصُوبُ**

أَشَى عَشَى **نَحْوُ** قَوْلِكَ إِيَّايَ . وَإِيَّانَ . وَإِيَّاكَ . وَإِيَّاكَ . وَإِيَّاكَ .

وَأَيْلَهُ . وَإِيَّاكَ . وَإِيَّاهُ . وَإِيَّاهَا . وَإِيَّاهُمَا . وَإِيَّاهُمْ . وَإِيَّاهُنَّ . **بَابُ**

الْمَصْدَرِ وهو الاسم المنصوب الذي يحيى بالثاء في مصدر

الفعل **نَحْوُ** ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا **وَمِنْهُمَا** لَفْظِيٌّ وَمَعْنَوِيٌّ

فإن

1

فَإِنْ وَافَقَ لَفْظُهُ فَعِلُهُ فَهُوَ لَفْظِي **خَوْفُ قَتْلَةٍ قَتْلًا وَإِنْ** وَافَقَ

3

بمعنى فاعله هو المفعول به

2

مَعْنَى فَعِلُهُ دُونَ لَفْظِهِ فَهُوَ مَعْنَوِي **خَوْفُكَ** قَتُّ وَتَوَفُّا

وَجِلَّتْ فَعُودًا وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ **بَابُ ظَرْفِ الزَّمَانِ**

4

وِظَرِ الْمَكَانِ ظَرْفُ الزَّمَانِ هُوَ اسْمُ الزَّمَانِ الْمُنْصُوبُ

6

بمعنى ظرف الزمان هو اسم الزمان المنصوب

5

بمعنى ظرف المكان هو اسم المكان المنصوب

بِتَقْدِيرِي **خَوْفُ الْيَوْمِ** وَاللَّيْلَةِ وَغَدَقَ وَبَلَدُهُ وَسَحَابُ غَدَا

1 **وَعَمْدَهُ** 2 **وَصَبَاحًا** 3 **وَمَسَاءً** 4 **وَأَبَدًا** 5 **وَأَمَدًا** 6 **وَجِنَانًا** 7 **وَأَشْبَهُ**

8 **ذَلِكَ** 9 **وَضَرْفُ الْمَكَانِ** 10 **هُوَ اسْمُ الْمَكَانِ الْمَنْصُوبِ** 11 **بِقَدَرِ** 12 **بِقَدَرِ** 13 **بِقَدَرِ**

14 **نَحْوِ** 15 **أَمَامَ** 16 **وَحَلْفٍ** 17 **وَقَدَامَ** 18 **وَوُورٍ** 19 **وَفَوْقَ** 20 **وَحَتَّ** 21 **وَعِنْدَ** 22 **وَمَعَ**

23 **بِالْحَالِ** 24 **وَأَزَاوَتَقَا** 25 **وَجَدَا** 26 **وَهَنَّاوَتَمَّ** 27 **وَمَا أَشْبَهُ ذَلِكَ**

28 **بِالْحَالِ** 29 **هُوَ الْإِسْمُ الْمَنْصُوبُ الْمَفْسَرُ بِمَا أَنَّهُمْ مِنَ الْهَيَاظِ** 30 **نَحْوِ**

فَوَازَا

1
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

قَوْلِكَ جَانِزٍ دُرِّ اِكْبَا وَ مَرَكِبَتِ الْفَرَسِ مُسْرَجًا وَلَقِيْتُ عَبْدَ اللَّهِ

رَاكِبًا وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ **وَلَا يَكُونُ** الْحَالُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ وَلَا يَكُونُ إِلَّا،

بِالْأَبْعَدِ تَمَامِ الْكَلَامِ وَلَا يَكُونُ صَاحِبَهَا إِلَّا مَعْرِفَةُ **بَابِ التَّمْيِيزِ**

التميز هو الاسم المنصوب المغير لما انهم من الذوات
 المنصوبة في قوله تعالى "وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهِمْ
 وَنُسُلِهِمْ غافلون" فلهذا كان الاسم المنصوب
 المغير هو التميز. وهذا هو الذي قلناه في
 قوله تعالى "وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهِمْ وَنُسُلِهِمْ
 غافلون" فلهذا كان الاسم المنصوب المغير هو
 التميز. وهذا هو الذي قلناه في قوله تعالى
 "وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهِمْ وَنُسُلِهِمْ غافلون"

2

وَاشْتَرَيْتُ عَشْرِينَ غُلَامًا وَمَلَكَتُ تِسْعِينَ وَنَحْنُ نَزِيدُكَ كَرَمًا

مِنْكَ أَبَا دَاوُدَ مِنْكَ وَجْهًا **وَلَا يَكُونُ إِلَّا نَكْرَةً** **بَابُ الْاِسْتِثْنَاءِ**

وَحُرُوفُ الْاِسْتِثْنَاءِ ثَمَانِيَةٌ **وَهِيَ** **إِلَّا** وَغَيْرُهَا وَسَوَى وَسَوَى

وَسَوَى وَخَلَا وَعَدِي وَحَاشَا **فَالْمُسْتِثْنَى بِالْاِضْطِ**

دَان

1
فِيهِ
وَإِنْ كَانَ الْكَلَامُ مُتَيْنًا مَا جَارَ الْبَدَلُ وَالنَّصْبُ عَلَى الْإِسْتِنَاءِ

خَوْفُكَ مَا قَامَ أَحَدُ الْإِزِيدِ وَالْإِزِيدُ **وَإِنْ كَانَ نَاقِصًا**

2
الْكَلَامُ نَاقِصًا كَانَ عَلَى حِسْبِ الْعَوَامِلِ **خَوْفُ** مَا قَامَ الْإِزِيدُ

وَمَا رَأَيْتُ الْإِزِيدَ وَمَا مَرَرْتُ إِلَّا بِزَيْدٍ **وَالْمُسْتَشْنَى** بَخْلًا وَعَدَا

3
وَحَاشِيَ بَحُوزِ نَصْبِهِ وَجَرَهُ **خَوْفُ** قَامَ الْقَوْمُ خَلَامَ زَيْدٍ وَزَيْدٍ

2

1

وَحَاشَا غَمٍّ وَغَمٍّ **بَابُ لَا** اعْلَمْ أَنَّ **لَا** تَنْصِبُ النِّكَاحَ مِنْ غَيْرِ

تَنْوِينٍ إِذَا بَاشَرْتَ لَا النِّكَاحَ وَلَمْ تَتَلَدَّ **لَا** نَحْوُ لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ

فَإِنْ لَمْ تَبَاشِرْهَا وَجَبَ الْوَفْعُ وَالشَّوِينُ **وَجِبَ** تَكَرَّرَ **لَا** نَحْوُ

3

لَا فِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ **وَإِنْ تَكَرَّرَتْ** لَأَجَارَ لِعَمَالِهَا وَلِغَاوِهَا

5

4

لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا امْرَأَةٌ **بَابُ الْمُتَنَادِي** الْمُتَنَادِي خَمْسَةٌ

انواع

1
في قوله لا اله الا الله
والله اعلم بالصواب

أنواع المفرد العلم والنكرة المقصودة والنكرة غير المقصودة

2
في قوله لا اله الا الله
والله اعلم بالصواب

والمضاف والنسبة بالمضاف فاما المفرد العلم والنكرة غير المقصودة

3
في قوله لا اله الا الله
والله اعلم بالصواب

فيبينان على الظم من غير تنوين نحو يا زيدا ويا رجلا والثلثة

4
في قوله لا اله الا الله
والله اعلم بالصواب

الباقية منصوبة لا غير باب المفعول الاجل وهو الاسم المنصوب

5
في قوله لا اله الا الله
والله اعلم بالصواب

الذي يذكر بيان السبب وقوع الفعل نحو قوله قام زيد

إِجْلَالًا لِّلْعَمَلِ وَقَصْدًا لِّتَبَعَاتِهِ وَفَكَ **بَابُ الْمَفْعُولِ مَعَهُ**

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

وَمَوَازِئِ الْمَنْصُوبِ الَّذِي يُلْزَمُ لِبَيَانِ مَنْ فَعَلَ مَعَهُ الْفِعْلُ **نَحْوُ**

قَوْلِكَ جَاءَ الْأَمِيرُ وَالْجَيْشُ وَاسْتَوَى الْمَاءُ وَالْحَشْبَةُ **وَأَمَّا خَبَرُكَ**

وَأَخَوَاتُهَا وَاسْمُهَا وَأَخَوَاتُهَا فَقَدْ قَدَّمَ ذِكْرَهَا فِي الْمَرْفُوعَاتِ

وَكُلُّ التَّوَابِعِ فَقَدْ قَدَّمَتْ هُنَاكَ بَابُ مَحْفُوظَاتِ الْأَسْمَاءِ

المحفوظات

1
المَحْفُوظَاتُ ثَلَاثَةٌ مَحْفُوظٌ بِالْحَرْفِ وَمَحْفُوظٌ

2
3
4
بِالإِضَافَةِ وَتَابِعٌ لِلْمَحْفُوظِ **فَأَمَّا** الْمَحْفُوظُ بِالْحَرْفِ فَهُوَ

5
6
مَا يُخْفَضُ مِنْ **وَالِ** وَعَنْ وَعِلا وَفِي وَرَبِّ وَالْبَاءُ وَالْكَافُ

7
وَاللَّامُ وَحُرُوفُ الْقِسْمِ **وَهِيَ** أَلِفٌ وَتَاءٌ وَنَوَافِلُ

8
9
وَبَوَاقِ رُبِّ حَمْدٌ وَمَنْدُ **وَأَمَّا** مَا يُخْفَضُ بِالإِضَافَةِ

1
بسم الله الرحمن الرحيم

2

4

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله وعونه وحسن توفيقه
عليه يد افر الخلق الى ربه طاب يومه
الفقيه ابو بكر ابن احمد البرقي الشافعي
غفر الله له ولوالديه ولما نفعه
ومحبته وجميع المسلمين
والمسلمة الاحياء والموتى

ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم

وحسبنا الله ونعم الوكيل

بسم الله الرحمن الرحيم
وصلي الله وسلم على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين

اعلم ان الحكم العقلي ينحصر في ثلاثة اقسام الوجوب

والاستحالة والجواز **فالواجب** ما لا يتصور في العقل عدمه

والمستحيل ما لا يتصور في العقل وجوده **والجائز**

ما يصح في العقل وجوده وعدمه **فيجب** على كل مكلف شرعا

ان يعرف ما يجب في حق مولانا جل وعز وما يستحيل وما يجوز

وكتا يجب عليه ان يعرف مثل ذلك فحق الرب عليهم الصلوة والام

فما يحب لولا ناجد وعرا عن صفه روحى الوجود والقدم والبقاء

ومخالفة الحوادث وقيامه تعالى بنفسه والوحدانية الاولى بنفسه

والخمسة بعدها سابعه ثم يجب له بيع صفات تسمى صفات المعاني

97

القدرة والارادة المتعلقان بجميع المحركات والعلم المتعلق
بوجوده من كونه لا يوصف بالارادة كونه لا يوصف بالارادة

وهي القدرة والارادة المتعلقان بجميع المحركات والعلم المتعلق
بوجوده من كونه لا يوصف بالارادة كونه لا يوصف بالارادة

بجميع الواجبات والجائزات والمستحيلات والحياة وهي لا تتعلق بشئ
والسمع والبصر المتعلقان بجميع الموجودات والكلام الذي ليس له في لاصوته

ويتعلق بما يتعلق به العلم من المتعلقات ثم سبع صفات تسمى صفات
معنوية وهي ملازمة للمبعض الاولى وهي كونه تعالى قادراً ومريداً

وعالماً وحياً وسمعاً وبصيراً ومتكلاً **وما يستحيل في حقنا**

عشرون صفة وهي اضداد العشرين الوجبة له تعالى

واما الرسل عليهم الصلاة ^{والسلام} **فمحجبة في حقهم ثلاثة اشياء**

الصداق والامانة وتبليغ ما امروا بتبليغ الخلق
وتسحيل في حقهم عليهم الصلاة والسلام اضداد هذه الصفات
وتجاوز في حقهم عليهم الصلاة والسلام ما مومن الاعراض
 البشرية التي لا تؤدى الى نقص في مراتبهم العلية كالمرض والسمو
 والخوف والنوم والاكل والشرب وغير ذلك مما لا يؤدى الى نقص
 فيجب على كل مكلف ان يعرف جميع ما ذكر من الواجب والحايث **وتسحيل**
قال الشيخ وتجمع معاني هذه العقائد كلها قول لا اله الا الله
 محمد رسول الله اذ معنى الالهية استغناء الله عن كل ما سواه
 وافترقا كل ما سواه اليه فمعنى لا اله الا الله لا مستغنى عن
 كل ما سواه ومغترق اليه كل ما عدا الله نقل هذا من متن
 السنن بختصار والله اعلم

1.
789

7780002336

Declaració d'autoria

Amb aquest escrit declaro que soc l'autor/autora original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres. Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18 del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 19/06/2025

Signatura: